

Jůva, Vladimír

Pojetí mravní výchovy v socialistické společnosti

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. I, Řada pedagogicko-psychologická. 1983, vol. 32, iss. 118, pp. [11]-40

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/112653>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VLADIMÍR JŮVA

POJETÍ MRAVNÍ VÝCHOVY V SOCIALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

V systému komunistické výchovy jako kvalitativně novém modelu všestranného rozvoje socialistické osobnosti zaujímá mravní výchova významné a nezastupitelné místo vedle výchovy vědecké a světonázorové, výchovy technické a pracovní, výchovy estetické a výchovy tělesné. Utváření morálního profilu socialistického občana je jeden z hlavních cílů, který si před sebe staví výchova školská i mimoškolská, podniková i rodinná a k dosahování tohoto cíle napomáhají svými prostředky i ostatní složky jednotné, permanentní a celoživotní komunistické výchovy mládeže i dospělých. Rozvoj vyspělé socialistické společnosti je vedle ekonomických a politických faktorů podmíněn i morálními kvalitami socialistického člověka — jeho vztahem k socialistické společnosti a jejím hodnotám, jeho vztahem k druhým lidem, jeho odpovědným vztahem k práci i jeho charakterovými rysy, jako je houževnatost, iniciativnost, odpovědnost, vytrvalost i zdravá sebedůvěra.

Máme-li hlouběji zkoumat pojetí mravní výchovy v socialistické společnosti, je třeba nastínit základní vývojové tendence v této oblasti výchovné práce, ukázat podstatu kvalitativně nového přístupu marxismu-leninismu k problematice mravnosti a mravní výchovy, formulovat základní cíle mravní výchovy, rozebrat její strukturu a zvážit prostředky, které napomáhají k uskutečnění morálně výchovných záměrů v naší společnosti. Takováto analýza pak vytváří předpoklady k hlubšímu poznání vlastního morálně výchovného procesu z hlediska jeho činitelů, principů, forem a metod a na jeho základě pak k rozpracování metodiky jednotlivých složek mravní výchovy i metodiky morálně výchovné práce v jednotlivých věkových údobích i v jednotlivých výchovně vzdělávacích institucích. Tato studie si klade za cíl blíže objasnit na základě historickosrovnávací a logické analýzy pojetí mravní výchovy, její cíle v socialistické společnosti, její strukturu a její prostředky a vytvořit tak předpoklady pro hlubší rozpracování dalších základních kategorií teorie mravní výchovy.

VÝVOJ MORÁLNĚ VÝCHOVNÝCH KONCEPCÍ

Sledujeme-li tisíciletý vývoj výchovy od prvobytné společnosti až po naši současnost, zjišťujeme, že jako červená nit jí prostupuje výchova mravní. Mravní výchova jako komplexní formování charakterového profilu osobnosti z hlediska ideálů určité společnosti, třídy nebo skupiny tvoří vždy jednu ze základních složek výchovného systému a v mnoha případech přímo složku dominantní. Tak jako se mění společenské formace a jejich ideály, mění se i modely mravní výchovy, její obsah, její prostředky i její formy a metody.

Máme-li hlouběji proniknout k podstatě morálně výchovného procesu, je třeba odhalit typické rysy morální výchovy v jednotlivých vývojových etapách lidské společnosti, zkoumat závislost této výchovy na ekonomických, sociálně politických i ideologických podmínkách každé společnosti a stanovit hlavní tendence tohoto vývoje, jeho obecné znaky i jeho dobové a individuální zvláštnosti.

Dějiny mravní výchovy nám odhalují bohatou paletu cílových orientací této výchovy, jejich prostředků, forem i metod a umožňují nám prostřednictvím kritické historickosrovnávací analýzy odhalit zákonitosti morálně výchovného procesu i progresivní tradice v této oblasti. Pro vytvoření komplexního systému mravní výchovy ve vyspělé socialistické společnosti má zvláštní význam studium a zobecnění pedagogického odkazu klasiků marxismu-leninismu a klasiků socialistické pedagogiky v Sovětském svazu i v ostatních socialistických zemích.

S mravní výchovou jako významnou složkou záměrného výchovného formování osobnosti se setkáváme již v *prvobytné společnosti*. Její obsah tvořilo poznávání zvyků a obyčejů skupiny, seznamování se s hrdinskými činy heroů i významných současníků a adeptace životního stylu v rodné skupině. Mravní výchova byla v této etapě většinou těsně spjata s výchovou náboženskou; náboženský světový názor jako fantazijní výklad skutečnosti na základě nadpřirozených sil sankcionoval morální normy jako neměnné, apriorně dané příkazy, které je třeba zachovávat a tím si zajistit přízeň těchto nadpřirozených sil. Proto se s mravní výchovou spojuje osvojování náboženských představ, symbolů a obřadů a vzniká komplexní nábožensko-morální složka výchovy. Současně je již v této fázi mravní výchova těsně spjata s tělesnou výchovou a výchovou branou. Jedním z cílů mravní výchovy je formování volných kvalit osobnosti potřebných z hlediska úspěšného vedení bojových operací.

Obdobný charakter, s jakým se setkáváme již v prvobytné společnosti, má mravní výchova v *antickém světě*. Třídní charakter výchovy v této společnosti samozřejmě určuje různou orientaci v morálce při přípravě vládnoucích vrstev a vrstev vykořisťovaných. Vedle oficiální morálky vládnoucí skupiny, která se odráží v antických filozofických koncepcích i ve výchovné praxi antických škol, žije a rozvíjí se morálka potlačovaných vrstev, která je výrazem třídního odporu a nenávisti i touhy po osvobození. Dokumenty o antické škole a o antické filozofii nám samozřejmě přibližují především morálku vládnoucích vrstev, ve které byli rozvíjeni svobodní občané antického světa.

V konfrontaci s morálním relativismem sofistů formuluje již v 5. sto-

letí př. l. *Sokrates* své představy o absolutních mravních hodnotách. Nejvyšší ctností je podle něho moudrost, která je výslednicí našeho poznání a je východiskem našeho morálního jednání. Tato moudrost se projevuje v činech jako statečnost, v citech jako uměřenost. Při rozboru výchovy viděl Sokrates hlavní cíl v rozvoji mravní stránky osobnosti. Jedinec měl poznat podstatu dobra, měl být veden ke stálému hledání pravdy a ke stálému sebezdokonalování. Sokratem počíná řada pokusů o racionalistickou koncepci morální výchovy, kde morální cit a morální čin se jeví jako důsledek morálního poznání. Morální poznání pak Sokrates klade do čela veškerého poznání skutečnosti.

Ze Sokratova učení vyšel objektivní idealista *Platón*¹ (427—348), který vykládal reálný svět jako pouhý odraz dokonalého světa idejí. Nejvyšší ideou je podle Platóna idea dobra, které jsou podřízeny idea pravdy, idea krásy a idea spravedlnosti. Dobro jako nejvyšší ctnost se realizuje vzhledem ke třem stránkám duše (rozum, vůle, cit) jako moudrost, statečnost a uměřenost. Tak již v díle Sokratově a Platónově se formovaly základní etické hodnoty, které jsou dále rozpracovávány v antickém filozofickém myšlení. Platón stejně jako Sokrates vidí podstatu mravní výchovy především v poznání a pochopení morálních idejí, které vyúsťuje ve ztotožnění se s těmito ideami v morálním citu a v morálním činu. Smyslem mravní výchovy je u Platóna formování osobnosti jako občana, který ve svém jednání tyto nejvyšší morální ideje naplňuje.

Obdobné názory, s jakými se setkáváme u Platóna, jsou vyjádřeny ve filozofii a pedagogice Aristotelově. *Aristoteles*² (384—322) považuje za cíl mravního jednání blaženost; skutečné blaženosti dosahuje člověk tím, že naplňuje svůj pravý účel jako občan své společnosti; Aristoteles rozlišuje tři základní ctnosti, a to moudrost, statečnost a zdrženlivost; souhrn všech dílčích ctností je spravedlnost jako nejvýznamnější rys morálně vyspělé osobnosti. Morální výchovu chápe jako neoddelitelnou součást komplexní výchovy tvořené třemi základními složkami — výchovou tělesnou, mravní a rozumovou. Obdobně jako Sokrates a Platón zdůrazňuje i Aristoteles racionální poznání a pochopení mravních norem; jako empirik však daleko více vyzvedá zároveň výcvik mravních návyků a úlohu činnosti v mravním rozvoji osobnosti. Vyústěním veškeré výchovy je mu pak formování odpovědného občanského profilu jedince.

Zatímco v klasické řecké filozofii byly většinou etické problémy zkoumány jen na okraji bádání gnozeologického a ontologického, v helenistické filozofii (od 3. století př. l.) se stává etika stále více dominantou filozofických systémů a filozof uvažuje především o morálce. Širokého vlivu dosáhla za helenismu etika stoická. *Stoikové* viděli cíl mravního jednání v životě jedince ve shodě s přírodou a ve shodě se sebou samým (tj. se svou podstatou) a v tomto smyslu koncipují ideál antického mudrce, jedince, který považuje za svůj nejvyšší cíl konat dobro; uvědomuje si své povinnosti a snaží se jednat ve shodě se svým svědomím; nevyhýbá se veřejnému životu, naopak se snaží odpovědně podílet na společenských úkolech. Mudrce charakterizují tři základní vlastnosti: autarkeia (soběstač-

¹ Platón, Ústava, J. Laichter, Praha 1921.

² Aristoteles, Politika, J. Laichter, Praha 1939.

nost, tj. nezávislost na druhých), ataraxia (neohroženost, tj. statečnost ve vztahu k utrpení a smrti) a apateia (překonání vášní, tj. plné sebeovládání v každé situaci). Stoikové hájí rovnost mezi lidmi, podporují vzájemné sympatie lidí a odmítají otroctví jako nedůstojné člořeka.

Obdobně jako stoikové vyzvedají ve své filozofii etickou složku *epikurejci* a v mnohém se svými představami o profilu mudrce stoikům podobají. *Epikuros* (341—270)³, nejvýznamnější antický materialista a ateista, považuje za nejvyšší dobro slast, o jejíž volbě — v duchu antického racionalismu — rozhoduje lidský rozum. Dívá se kriticky na slasti fyzické, které jsou pomíjivé povahy, a za nejvyšší slasti považuje slasti duševní, radost z poznávání. Systém etických ctností přejímají epikurejci, tak jako většina antických filozofů, ze systému Platónova.

Stoická a epikurejská filozofie ovlivnily myšlení většiny římských filozofů a pedagogů. Humanitní ideály těchto filozofií se podílely významnou měrou na hledání nových cest v mravní výchově mládeže. Římský stoický filozof *Lucius Annaeus Seneca* (4 př. l. — 56)⁴ viděl v mravní výchově centrum veškeré výchovné práce. Mravnost má být u jedince rozvíjena nikoliv jenom poučováním, nýbrž především živým příkladem. Veškerou výchovu chápe jako přípravu jedince pro život, jako formování jeho charakteru, jako pěstování jeho lásky k filozofii, která mu umožňuje hledat pravdu a jednat ve shodě s pravdou.

Na tyto Senecovy představy navázal pozdní římský filozof císař *Marcus Aurelius* (121—180)⁵ svým požadavkem, aby výchova naučila člořeka především rozumně a mravně žít. Důrazem na mravní stránku výchovy se k oběma římským stoikům řadí řecký helenistický učenec, historik *Plutarchos z Chaironeje* (46—125). Tak jako oni vidí jádro výchovy ve formování etických ctností, v rozvoji pracovitosti, ukázněnosti a vytrvalosti. Významným nástrojem morální výchovy je podle něho především dějepis, poezie a matematika. Jeho srovnávací životopisy⁶ významných řeckých a římských osobností se staly po staletí kodexem morálních ctností, které antika odkázala středověku i novověku.

Středověká výchova se v oblasti mravní po staletí opírá o křesťanskou morálku kodifikovanou v základních náboženských dokumentech křesťanské církve (Starý a Nový zákon) a rozpracovanou předními křesťanskými filozofy. Již na prahu středověku formuloval *Augustinus Aurelius* (354—430) základní křesťanské etické představy. Cílem lidského života je bůh jako nejvyšší dobro. O hodnotě lidského života rozhoduje mravní vůle, která vede jedince k mravnímu činu. Klasické antické ctnosti (moudrost, statečnost, uměřenost a spravedlnost) doplnil Augustinus třemi ctnostmi křesťanskými, které tvoří víra, naděje a láska.

Aristotelův antický etický systém a křesťanská koncepce Augustinova byly východiskem tomistické etiky, která se stala po staletí oficiální základem nábožensky orientované mravní výchovy v evropské škole druhého tisíciletí. *Tomáš Akvinský* (1225—1274) vidí mravní cíl člořeka v roz-

³ Diogenes Laertios, *Život a učení filozofa Epikura, Rovnost*, Praha 1952.

⁴ Z dopisů Senecových, Melantrich, Praha.

⁵ Marcus Aurelius, *Hovory k sobě, Svoboda*, Praha 1969.

⁶ Plutarchovy životopisy, Melantrich, Praha 1940.

voji jeho podstaty, která záleží v rozumnosti. Tuto podstatu člověku zprostředkuje přirozený mravní zákon, který je poznatelný naším rozumem. Na tomto přirozeném mravním zákoně se zakládají čtyři antické ctnosti (moudrost, statečnost, uměřenost a spravedlnost). Od přirozeného mravního zákona odlišuje Tomáš Akvinský věčný božský zákon, ze kterého pocházejí tři ctnosti křesťanské (víra, naděje a láska). Nejvyšší ctností je láska k bohu, která všechny ostatní ctnosti posvěcuje. Tak jako v celé své filozofii, tak i ve své etice Tomáš Akvinský neodmítá antické etické ideály, ale naplňuje je novým obsahem a nadřazuje jim ideály křesťanského náboženství. Tyto etické představy ještě ve dvacátém století ožívuje ve výchovné praxi novotomismus. Křesťanská morálka svými představami o přirozeném hierarchickém uspořádání společnosti vyplývajícím z individuální nerovnosti, svými představami o přirozenosti sociálních tříd, o nutnosti křesťanské solidarity, v jejímž zájmu se má jednotlivec i celá třída podřídit společnosti, po staletí působí kontrarevolučně a konzervativně. Není náhodně, že již nastupující buržoazie odmítla „zjevenou“ náboženskou morálku s jejími „věčnými“ mravními zákony a že hledala přirozené kořeny morálních ideálů, morálních norem a morálního chování lidí.

Od počátku *novověku* se setkáváme s usilovnou snahou vytvořit nový etický model, který by překonal jak antický odkaz, tak středověké etické představy Augustinovy a Tomášovy. Hledání nové přirozené nenáboženské morálky je těsně spjato s hledáním nového společenského řádu odpovídajícího rozvíjejícím se kapitalistickým výrobním poměrům v novodobé Evropě. Snahy po novém morálním modelu jsou těsně spjaty s rozvojem filozofického materialismu, zatímco idealističtí filozofové buďto plně přejali morálku náboženskou, anebo ji pouze přetavili do nových abstraktních idealistických filozofických kategorií.

O etiku nezávislou na náboženství usiluje v 17. století anglický materialista *Tomáš Hobbes* (1588—1679).⁷ Východiskem jeho etiky je pud sebezáchovy, který v podobě vůle k moci vede jedince ke konkurenci. Hobbes odmítá u člověka přirozené altruistické citění; přirozený stav lidské společnosti je podle něho boj všech proti všem (*bellum omnium contra omnes*), člověk je člověku vlkem (*homo hominis lupus*). Tento stav ovšem nepřináší lidstvu štěstí, jehož podstata naopak spočívá v míru. Zárukou míru je podřízení se autoritě v podobě společenské smlouvy, která má být podle Hobbese absolutní a má čelit přirozenému egoismu jedince. Stát je podle něj biblická obluda *Leviathan*, která svou absolutní mocí ovládá všechny, kteří se jí odevzdali. Touto teorií se stal Hobbes obhájcem politického absolutismu a společensky determinované morálky.

Sokratovskou intelektuální etiku rozvíjí v novodobé podobě holandský racionalista a panteista *Benedikt Spinoza* (1632—1677).⁸ Dobro je podle něho to, co rozum uznává za užitečné, nejvyšším mravním ideálem je ideál člověka. Naše jednání je určováno duševní silou, která se rozděljuje na vědomí této síly a na šlechetnost vůči druhým. Cílem státu je podle Spinozy — na rozdíl od Hobbese — vytvářet vnitřní mír sjednocováním

⁷ Thomas Hobbes, *Leviathan*, Melantrich, Praha 1941.

⁸ Benedictus Spinoza, *Etika*, Svoboda, Praha 1977.

duší v harmonii, a nikoliv tedy pouhé donucení jedince k plnění mravních norem.

O ateistickou morálku usiluje v 18. století *Adrien Helvétius* (1715 až 1771),⁹ jeden z významných francouzských materialistů. Východiskem morálky je mu správně chápaný osobní zájem jedince, který nemá být v rozporu se zájmy společnosti. Základní etický princip formuluje výrokem „blaho obecné je nejvyšší zákon“. Uskutečňování této nové morálky brání podle Helvétia dvě základní síly: na jedné straně politická moc kněží a na druhé straně nedokonalost současných vlád. V odstranění těchto dvou činitelů vidí hlavní předpoklad pro naplnění nové, v duchu francouzského osvícenství přirozené morálky.

Jestliže francouzská filozofie 18. století probíjávala cestu k nenáboženské etice, jejíž normy jsou zdůvodněny společenskou potřebou, setkáváme se naopak v německé filozofii 18. století s pokusy o filozoficky zdůvodněnější verzi idealistické etiky náboženské. Typickým představitelem snah o nadhistorickou a nadtřídní morálku je německý idealista a agnostik *Immanuel Kant* (1724—1804).¹⁰ Základem jeho morálky je tzv. kategorický imperativ, který prý existuje v člověku jako neměnná norma a stálý ideál lidského jednání. Kategorický imperativ zní: „Jednej tak, aby se maxima tvého jednání stala obecným zákonem.“ Tento obecný mravní zákon je podle Kanta člověku vrozen a je základem jeho mravní svobody.

Hobbes, Spinoza, Helvétius i Kant typizují základní tendence ve vývoji předmarxistické etiky. Na jedné straně stojí snaha o nenáboženskou, historicky determinovanou morálku, jejíž kritéria jsou dána společenskou potřebou, na druhé straně stojí pokusy o další zdůvodnění morálky náboženské s jejími apriorními a neměnnými normami jako příkazy božími. V těchto dvou rovinách se rozvíjejí i koncepce morální výchovy u předních novověkých pedagogických myslitelů.

V pedagogickém systému *Jana Amose Komenského* (1592—1670) najdeme pěstování základních ctností v té podobě, jak jsme je poznali již u Aristotela nebo u Tomáše Akvinského. Za základní ctnosti považuje Komenský moudrost, umírněnost, statečnost a spravedlnost. Moudrosti žáci nabudou „dobrým vyučováním, učíce se pravým rozdílům věcí a hodnoty věcí. Umírněnosti ať se učí a nechť si zvykají zachovávat ji v jídle i pití, ve spánku i bdění, v práci i při hře, v řeči i v mlčení po celou dobu svého vzdělávání. Statečnosti ať se učí sebezpřemáháním: krotíce totiž svou choutku pobíhat a hrát si mimo stanovený čas nebo přes čas a na uzdě držíce netrpělivost, reptání a hněv. Spravedlnosti se naučí, nikomu neublížující, každému dávající, což jeho jest, varující se lži a lsti a ke každému se chovající úslužně a mile.“¹¹ Komenský zdůrazňuje, že s pěstováním ctnosti je třeba začít od nejtělejšího mládí, že ctnostem se učíme čestným jednáním, příklady spořádaného života, které nám poskytují rodiče, učitelé i spolužáci, dále osvojováním životních předpisů a pravidel chování, ochranou před negativními vlivy a ukázněností.

⁹ Claude Adrien Helvétius, Výbor z díla, SN PL, Praha 1953.

¹⁰ Immanuel Kant, Základy metafyziky mravů, Svoboda, Praha 1976.

¹¹ Jan Amos Komenský, Velká didaktika, Vybrané spisy I, SPN, Praha 1958, str. 199 ad.

Významný mezník ve vývoji morální pedagogiky tvoří dílo anglického sensualisty *Johna Locka* (1632—1704).¹² Obdobně jako Hobbes byl i Locke v sociálně politické oblasti stoupencem politické teorie smlouvy, podle které je lid nositelem veškeré moci, již se formou smlouvy zřiká ve prospěch vládcce, kterého však může — na rozdíl od Hobbese — kdykoliv zbavit svěřené moci, pokud neplní svou úlohu ve prospěch lidu. Tím ospravedlnil Locke buržoazní revoluci, které byl sám aktivním účastníkem. Současně v duchu rodících se buržoazních představ o „přirozené“ společnosti, která má nahradit společnost feudální, je Locke obhájcem teorie přirozeného práva, které má nahradit tradiční nedokonalé a třídní právo feudální.

Locke byl zastáncem individuální výchovy, uskutečňované soukromým vychovatelem. Cílem této výchovy — koncipované pro děti z buržoazních kruhů — má být gentleman, člověk zdatný fyzicky, kultivovaný v duchu etických představ své společnosti a vzdělaný z hlediska své životní praxe. Základem mravní výchovy, kterou je třeba uskutečňovat od nejtělejšího věku, je vypěstovat u dítěte sebeovládání a sebekázeň. Locke se dívá kriticky na výchovu, která je v mládí tolerantní a v pozdějším věku se pak marně snaží formovat vlastnosti, které v mládí zanedbala. Pedagog má být naopak — a v tom je tzv. kopernikánský obrat lockovské morálně výchovné koncepce — v mládí co nejnáročnější a postupně se má stávat dospívajícími jedinci přítelem a rádcem.

Hlavní činitele mravní výchovy nevidí Locke v osvojování mravních norem, nýbrž — jako empirik — v příkladu dospělých lidí a v působení životních podmínek. Zásadně odmítá používat ve výchově zastrašování, tak oblíbeného ve středověké náboženské výchově, protože podlamuje iniciativu a sebedůvěru. Kriticky vystupuje také proti tělesným trestům, které však připouští při vzdorovitosti, protože si ještě neuvědomuje, že dětský negativismus není přirozený projev, ale většinou důsledek rozporů v životním režimu a v protichůdných požadavcích vychovatelů. Nej-spolehlivější cestu k ukázněnosti vidí Locke ve stálém zaměstnání dítěte, v tom, abychom u něho nepřipouštěli lenošení, nýbrž abychom vychovali v jedinci dostatek zájmů a abychom zabezpečili jejich realizaci formou vhodné činnosti.

Lockovy morálně výchovné ideje v mnoha směrech obohatil francouzský ideolog buržoazní revoluce, nesmiřitelný odpůrce feudalismu a přesvědčený demokrat *Jean Jacques Rousseau* (1712—1778).¹³ Obdobně jako Locke je obhájcem politické teorie smlouvy, připouští revoluční odnětí moci panovníkovi, který neplní své povinnosti vůči lidu, a usiluje shodně s ostatními pokrokovými francouzskými mysliteli 18. století o prosazení přirozeného práva a přirozené morálky proti právu a morálce feudální.

Ústřední ideou Rousseauovy pedagogiky je výchova přirozená a svobodná, která se má konat v souhlase s věkovými a individuálními zvláštnostmi jedince a má být zbavena biflování, kruté kázně a potlačování osobnosti. Přirozenost se v mravní výchově zabezpečí tím, že jedinec není usměr-

¹² John Locke, Dvě pojednání o vládě, ČSAV, Praha 1965. Několik myšlenek o výchování, DK, Praha 1906.

¹³ Jean Jacques Rousseau, Rozpravy, Svoboda, Praha 1978. Rousseau a jeho pedagogický význam, SPN, Praha 1967.

ňován pokyny, příkazy nebo zákazy svého vychovatele, ale přirozenými následky svých činů. Přímá mravní zkušenost se tak stává u Rousseaua hlavní učitelkou mravnosti. Tento princip přirozených následků, i později zastávaný například Herbertem Spencerem ve století devatenáctém, je — přes své racionální jádro — ve své aplikaci značně omezen tím, že při výchově nemůžeme připustit, aby došlo v důsledku „přirozených následků“ určitého činu k fyzickému nebo psychickému poškození jedince. Následky mnoha činů mohou být totiž prakticky neodčinitelné a v takových případech musí výchova hledat jiné cesty, cesty zprostředkované zkušeností poučením z jednání druhých.

Rousseauovský odkaz v pedagogice dále rozvíjí švýcarský demokratický pedagog *Johann Heinrich Pestalozzi* (1746—1827).¹⁴ V mravní výchově viděl Pestalozzi vyústění veškeré výchovně vzdělávací činnosti; formování žákových morálních kvalit má tvořit dominantu činnosti každého výchovného pracovníka. Tato idea přivedla Pestalozziho ke koncepci tzv. výchovného vyučování, tj. takového vyučování jakékoliv disciplíně, které stále sleduje vedle cílů naukových základní síle morálně výchovné. Od vystoupení Pestalozziho je tato koncepce výchovného vyučování dále rozvíjena autory německými, anglosaskými i ruskými a v nové podobě, na bázi nových mravních ideálů, v nových formách a novými metodami se uskutečňuje i v pedagogice socialistické.

V duchu Pestalozziho výchovného vyučování řeší otázku mravní výchovy také jeho významný německý pokračovatel *Johann Friedrich Herbart* (1776—1841).¹⁵ I on zdůrazňuje, že vyučování má být vždy výchovné a má rozvíjet mnohostranné zájmy jedince. Herbartův psychologický intelektualismus, který uznává jako základ duševna pouze představy a z jejich pohybu odvozuje prožitky citové i volní, vedl ovšem na poli mravní výchovy k jednostranné orientaci na poznávání mravních idejí, obdobně jako tomu bylo již u Sokrata, Platóna a částečně i u Aristotela.

Základním úkolem mravní výchovy je podle Herbarta vštípit žákovi etické ctnosti, a to především klíčové řídicí mravní ideje, kterými u Herbarta jsou idea vnitřní svobody, idea dokonalosti, idea náklonnosti, idea práva a idea spravedlnosti. Vedle toho však i Herbart uznává další prostředky formování mravního profilu jedince a konkrétně uvádí především tato opatření: držet žáka v mezích, řídit jej, stanovit pravidla chování, podporovat v jeho duši klid a jasnost (tj. bojovat proti vášním), usměrňovat jej pochvalou a pokáráním a mluvit k jeho svědomí.

V ruské klasické pedagogice 19. století položil základy nové orientace mravní výchovy *Konstantin Dmitrijevič Ušinskij* (1824—1870).¹⁶ I když nepřekročil meze náboženské výchovy, ukázal v protikladu ke stavovské, individualistické a reakční výchovné praxi carského Ruska nové ideály výchovy, rozvíjející v duchu rousseauovském demokratickou osobnost. Cí-

¹⁴ Johann Heinrich Pestalozzi, Výbor z pedagogických spisů, SPN, Praha 1956.

J. J. Pestalozzi. Ze života a díla. SPN, Praha 1968.

¹⁵ Johann Friedrich Herbart, Umriss pädagogischer Vorlesungen, F. Hirt, Breslau 1910.

¹⁶ Konstantin Dmitrijevič Ušinskij, Nástín života a díla, SPN, Praha 1975. Vybrané pedagogické spisy, SPN, Praha 1955.

lem výchovy je Ušinskému člověk, který žije pro zájmy společnosti, miluje práci a je humanistou ve vztahu k druhým lidem. Základem mravnosti je Ušinskému činnost jedince pro veřejné blaho. Zvláště vysoce cenil výchovnou úlohu práce a formování morálního vztahu k práci viděl jako ústřední cíl veškerého morálně výchovného snažení.

Klasická novodobá pedagogika 17. až 19. století přinesla mnoho významných podnětů na poli morální výchovy mládeže i dospělých. Neujasněné pojetí morálky i třídní podmínky buržoazní společnosti však neumožnily, aby se vytvořila syntetická vědecky zdůvodněná koncepce morálního formování jedince jako tvůrce nové beztřídní společnosti, jako průkopníka nového životního stylu i jako realizátora nové životní praxe. Tento krok učinila až socialistická pedagogika, která na základě marxisticko-leninského pojetí mravnosti jako formy společenského vědomí historicky determinovaného se postupně dopracovává ke společensky zdůvodněné morálně výchovné teorii i praxi, kterou krok za krokem uvádí do života socialistické společnosti.

Pojetí mravní výchovy v socialistické pedagogice je založeno na marxisticko-leninské koncepci morálky a všestranného rozvoje socialistické osobnosti. *Marxismus-leninismus* chápe mravnost jako jednu z forem společenského vědomí, ve které se odráží materiální bytí určité společnosti a z níž vyplývají vztahy jedince ke společnosti, k druhým lidem a k hodnotám. Etické představy, normy a ideály nejsou neproměnné, jak učilo náboženství, ale mají historický charakter, mění se v průběhu lidské historie ve spojitosti s proměnami ekonomickými, sociálně politickými i kulturními. V třídní společnosti má morálka vždy třídní charakter, jednotlivé třídy si utvářejí své morální představy a ideály a jako oficiální se vždy prosazuje morální systém třídy vládnoucí. Tento systém je sankcionován církvemi a je východiskem oficiálního práva. Cestu k jednotné celospolečenské morálce a na ní založeném právu otevírá teprve překonání třídních antagonismů ve společnosti socialistické. *Marxismus-leninismus* odmítá současně mimospoolečenskou sankci morálních norem. Kritériem mravnosti je prospěch společnosti, který je zprostředkovaně i prospěchem jednotlivce jako organické součásti této společnosti.

Karel Marx (1818—1883) a *Bedřich Engels* (1820—1895)¹⁷ řešili otázky mravní výchovy ve spojitosti s obecnou koncepcí výchovy člověka v komunismu. Ukázali, že každá výchova je determinována ekonomickými, sociálně-politickými a kulturními podmínkami své společnosti a ve třídní společnosti vždy nese třídní charakter. Cíl komunistické výchovy viděli ve všestranném rozvoji osobnosti; součástí tohoto rozvoje je vedle výchovy rozumové, technické, tělesné a estetické výchova mravní, založená na ateistické komunistické morálce a charakteristická na rozdíl od individualistické a egoistické morálky předcházející epochy důsledným kolektivismem a humanismem.

Mnoho pozornosti věnoval mravní výchově v socialistické společnosti na

¹⁷ *Karel Marx*, Ke kritice politické ekonomie, SNPL, Praha 1953. *Bedřich Engels*, *Anti-Dühring*, Svoboda, Praha 1947.

Karel Marx, *Bedřich Engels*, Manifest komunistické strany, Svoboda, Praha 1949.

prahu sovětského státu geniální strateg socialistické revoluce *Vladimír Iljič Lenin* (1870—1924).¹⁸ Navázal na Marxovu a Engelsovu analýzu výchovy a vytyčil jako nejvyšší cíl všestranný rozvoj jedince jako budovatele socialistické společnosti. Tak jednoznačně vyzvedl jako základní rys socialistické výchovy její společenskou angažovanost, její sociální funkci jako významného činitele při výstavbě a rozvoji socialistické společnosti.

Mravní složku výchovy Lenin pojímá jako vyústění celého výchovného procesu a podle jejích výsledků je třeba posuzovat účinnost našeho výchovného snažení. Cílem mravní výchovy je vypěstovat základní rysy komunistické morálky jako je kolektivismus, socialistické vlastenectví a internacionalismus, odpovědný vztah k práci i k socialistickému vlastnictví, ukázněnost a humanismus. Kritériem morálního činu je vždy potřeba a prospěch socialistické společnosti. Z tohoto hlediska se musí člen socialistické společnosti naučit hodnotit své činy i posuzovat činy druhých občanů a v tomto směru má zároveň zaměřit svou sociální aktivitu.

Klasikem socialistické koncepce mravní výchovy se stal *Anton Semjonovič Makarenko* (1888—1939).¹⁹ Ve svém díle rozpracoval na bázi svých rozsáhlých výchovných zkušeností základní principy a metody mravní výchovy, které si zachovaly dodnes svou aktuálnost a jsou dále zkoumány nejen v Sovětském svazu, ale v mnoha socialistických i nesocialistických zemích. Ve své koncepci dbal Makarenko citlivě aspektů filozofických, psychologických, sociologických i dalších a díky mnohonásobnému ověřování ve výchovné praxi svých institucí se dobral hned na prahu sovětské společnosti klíčových principů a metod komunistické výchovy platných dodnes.

Výchozím principem Makarenkovy výchovné soustavy je pedagogický optimismus, pedagogovo přesvědčení o účinnosti výchovy a jeho důvěra v žákovy předpoklady k tomu, aby dosáhl zamýšlených výchovných cílů. K tomu přistupuje jeho pedagogický humanismus, náročnost spojená s úctou k žákově osobnosti. Třetím hlavním principem Makarenkova systému je perspektivnost: účinná výchova má být vždy „výchovou perspektivních cest“, vypěstováním blízkých, středních i dlouhodobých perspektiv u žáků.

Proti teoriím „svobodné výchovy“ zdůrazňuje Makarenko pedagogovu řídicí úlohu v každé výchovné situaci, která vyplývá z jeho společenské odpovědnosti za dosažení stanovených výchovných cílů. Makarenko odmítá falešnou pedagogickou autoritu, jako je autorita založená na útlaku, na odstupu, na domýšlivosti, na pedantismu nebo rozumářství, na nezdravé lásce, na dobráctví, na falešném přátelství nebo na podplácení. Autorita pedagogického pracovníka má vyplývat z hodnoty jeho práce, z jeho zásadovosti, z jeho organizačního mistrovství i z jeho kladného vztahu k žákům. Kázeň chápe Makarenko jako výchovný cíl, ke kterému dospíváme výchovným režimem jako základním výchovným prostředkem. Tento režim je dán vždy konkrétními podmínkami, za kterých se výchova koná, modifikuje se s proměnou podmínek a má být vždy účelný a důsledný.

¹⁸ Vladimír Iljič Lenin, *Filozofické sešity*, SNPL, Praha 1954. K mládeži, Svoboda, Praha 1948. *Materialismus a empiriokriticismus*, Dílo, Praha 1946.

¹⁹ Anton Semjonovič Makarenko, *O výchově dětí v rodině*, SPN, Praha 1953. *Spisy V*, SPN, Praha 1954. *Ze života a díla revolucionáře v pedagogice*, SPN, Praha 1975.

Hlavní výchovnou formou je Makarenkovi kolektiv, kterým rozumí takovou skupinu jedinců, která má jasný cíl své činnosti a která je vnitřně vhodně organizována. Sovětský dětský kolektiv má podle Makarenka charakterizovat radostnost, pocit vlastní důstojnosti, vzájemná zdvořilost, orientační schopnost jeho členů, pocit bezpečí každého člena a kulturnost ve vnějších projevech. Kolektiv vychovává své členy silou veřejného mínění, které pedagog usměrňuje jednak přímo, jednak nepřímo prostřednictvím aktivu. Aktivem rozumí Makarenko soubor těch vlivných členů z daného kolektivu, kteří jsou předem získáni pro pedagogovy záměry, ztotožní se s nimi a v jejich intencích působí na kolektiv zevnitř. Makarenko vyslovil významný požadavek paralelního působení na kolektiv spojením vlivů přímých a nepřímých.

Vedle Lenina a Makarenka stojí u základů sovětské koncepce mravní výchovy ideje vyjádřené v dílech a projevech významného sovětského státníka *Michaila Ivanoviče Kalinina* (1875—1946).²⁰ Kalinin chápal výchovu v širokém smyslu nikoliv jenom jako působení školy, nýbrž jako působení celého socialistického života na formování osobnosti. Komunistická výchova je historicky nový model výchovného působení na osobnost, kvalitativně zcela odlišný typ od výchovy buržoazní, která všemi prostředky — náboženstvím, školou, uměním, tiskem, filmem, divadlem i nejrůznějšími organizacemi — formovala jedince v buržoazním duchu, v buržoazní morálce i světovém názoru. Od této výchovy se výchova komunistická liší jak svým zaměřením, tak svými metodami. Je to výchova těsně spjatá s danou etapou výstavby socialistické společnosti a vždy je svým obsahem, svou orientací i svými důsledky zcela konkrétní. Jejím základním cílem je zajistit vítězství socialismu jako vývojově nejvyšší formy společenského uspořádání. Hlavní úkoly komunistické výchovy tvoří podle Kalinina výchova odpovědného vztahu k práci a úsilí o vyšší pracovní produktivitu, výchova odpovědného vztahu ke společenskému vlastnictví, výchova socialistického vlastenectví, výchova ke kolektivismu a výchova ke kulturnosti. V těchto úkolech jsou koncentrovány základní charakterové rysy i životní postoje socialistického člověka a jejich dosažení se stává předpokladem jeho občanské angažovanosti.

V průběhu několika desetiletí rozpracovala sovětská pedagogika velmi podrobně teorii mravní výchovy z hlediska všech základních pedagogických kategorií. Přinesla zevrubnou odpověď na otázku cílů mravní výchovy, jejích principů i metod, zkoumala osobnost pedagoga z hlediska této výchovy i specifičnost této výchovy z hlediska věkových i individuálních zvláštností vychovávaného jedince, rozebrala jednotlivé prostředky morálně výchovného působení i spojitost mravní výchovy s ostatními složkami komunistické výchovy v jednotném procesu výchovně vzdělávací práce s mládeží i s dospělými.

O dosažených výsledcích přináší svědectví jak obecné pedagogiky, ve kterých je významná část věnována otázkám mravní výchovy (*I. A. Kairov, N. K. Gončarov, T. A. Iljinová* ad.),²¹ tak speciální práce o otázkách

²⁰ M. I. Kalinin, O komunistické výchově. MF, Praha 1949.

²¹ I. A. Kairov a kol., Pedagogika, SPN, Praha 1958.

N. K. Gončarov, Voprosy pedagogiki, IAPN RSFSR, Moskva 1960.

T. A. Iljinová, Pedagogika, SPN, Praha 1972.

mravní výchovy (G. G. Akmambetov, N. I. Boldyrev, V. A. Suchomlinskij, I. F. Svadkovskij).²² Pozadu nezůstává ani pedagogika jiných socialistických států. Zvláště v pedagogice polské (Miron Krawczyk, Heliodor Muszyński)²³ a v pedagogice německé (Helmut Stolz, Albrecht Hermann, Horst Müller)²⁴ se setkáváme s podnětnými pracemi, které obohacují současný obraz o morální výchově v podmínkách vyspělé socialistické společnosti.

Také v československé socialistické pedagogice po druhé světové válce nebyly otázky mravní výchovy opomíjeny. Vedle kapitol o mravní výchově v učebnici pedagogiky redigované Otokarem Chlupem²⁵ stojí za pozornost především monografie Miroslava Cipra „O mravní výchově mládeže“,²⁶ na kterou v průběhu šedesátých let navázalo několik publikací koncepční povahy. Obecné pojetí mravní výchovy v socialistické společnosti široce rozebral na základě výzkumu socialistických etických kategorií Ondřej Pavlík.²⁷ Ján Kotoč s kolektivem pracovníků na něj navazuje rozbořením principů, metod, forem a prostředků mravní výchovy a její realizace na jednotlivých školských stupních.²⁸ Ludovít Bakoš s kolektivem řeší podrobně otázky mravní výchovy ve spise „Teória výchovy“,²⁹ a to spolu s problémy jiných výchovných složek, zvláště výchovy estetické a výchovy tělesné. Jan Vaněk ukazuje některé zvláštnosti mravní výchovy ve spise „Nárys teorie mravní výchovy“.³⁰ Podnětným příspěvkem k teorii mravní výchovy jsou také práce Milana Pňadky, zvláště studie „K problematice komunistické mravní výchovy“ a syntetická práce „Úvod do teorie mravní výchovy“.³¹

Celá řada dalších prací zkoumá problematiku mravní výchovy z pohledu určitého oboru nebo ve specifických vazbách k určitému věku, k určité instituci nebo k určité formě výchovně vzdělávací činnosti. Tak z hlediska etické teorie se zamýšlí nad koncepcí mravní výchovy Jiřina Popelová v rozsáhlé a systematické práci „Etika“.³² Z hlediska psychologie

²² G. G. Akmambetov, Problémy mravního rozvoje osobnosti, SPN, Praha 1973.

N. I. Boldyrev a kol., Organizace a výchova žákovského kolektivu, SPN, Praha 1962.

V. A. Suchomlinskij, Formirovanije komunističeskich ubeždenij molodogo pokolenija, IAPN RSFSR, Moskva 1961. Hovory s mladým ředitelem školy, SPN, Praha 1976. Pavlyšská střední škola, SPN, Praha 1971.

I. F. Svadkovskij, Nравственно воспитание детей, IAPN RSFSR, Moskva 1962.

²³ Miron Krawczyk, Metody wychowania moralnego, PZWS, Warszawa 1965. Zasady wychowania moralnego, PZWS, Warszawa 1960.

Heliodor Muszyński, Podstawy wychowania społeczno-moralnego, PZWS, Warszawa 1967. System wychowawczy szkoły podstawowej, Poznań 1970. Teoretyczne problemy wychowania moralnego, PZWS, Warszawa 1967.

²⁴ Helmut Stolz, Albrecht Hermann, Horst Müller, Beiträge zur Theorie der sozialistischen Erziehung, Volk und Wissen, Berlin 1971.

²⁵ Otokar Chlupa kol., Pedagogika, SPN, Praha 1963.

²⁶ Miroslav Cipro, O mravní výchově mládeže, SPN, Praha 1957.

²⁷ Ondřej Pavlík, Mravná výchova, SPN, Bratislava 1963.

²⁸ Ján Kotoč a kol., Mravná výchova, SPN, Bratislava 1963.

²⁹ Ludovít Bakoš a kol., Teória výchovy, SPN, Bratislava 1968.

³⁰ Jan Vaněk, Nárys teorie mravní výchovy, SPN, Praha 1968.

³¹ Milan Pňadka, K problematice komunistické mravní výchovy, SPFFBU I-8, 1973, str. 45–64. Úvod do teorie mravní výchovy, UJEP, Brno 1971.

³² Jiřina Popelová, Etika, ČSAV, Praha 1962.

se věnuje některým otázkám mravní výchovy kolektivní studie za redakce Josefa Linharta „Mravní vývoj dítěte v socialismu“.³³ V rámci systému komunistické výchovy se zabývá koncepcí výchovy mravní Ján Velikanič.³⁴ Otázkám mravní výchovy v podmínkách dětské organizace věnuje pozornost Mária Brenčičová.³⁵ Některé práce se dotýkají mravní výchovy v souvislosti s řešením problematiky kolektivu a kolektivní výchovy (Karel Kasl, Rudolf Opata, Libor Pecha)³⁶ a výchovy mimo vyučování (Richard Sedlář).³⁷ Mravní výchově předškolního věku je věnována monografie Olgy Holécyové,³⁸ naopak specifičností mravní výchovy dospělých se zabývá Miroslav Matušťák.³⁹ Zvláště bohatá je zeň statí a článků v odborných časopisech, které se dotýkají některé z aktuálních stránek mravního formování socialistického člověka.

CÍLE A STRUKTURA MRAVNÍ VÝCHOVY

Mravní výchova jako jedna ze základních složek komunistické výchovy rozvíjí jedince v oblasti mravních jevů, norem a ideálů, v oblasti, kterou se zabývá jednak filozofie, jednak etika jako specifická věda o morálce. Obsah mravní výchovy vždy byl a je určován *morálními názory společnosti*, ve které se výchova koná, morálním kodexem, který daná společnost nebo — v třídních podmínkách — vládnoucí třída přijímá jako závaznou normu pro svůj život. Od nepaměti se setkáváme v dějinách lidstva s pokusy o vystižení určitého závazného morálního kodexu, který by usměrňoval vztah lidí ke společnosti i k sobě navzájem a který by zároveň tvořil východisko pro právní kodifikaci v podobě zákonů, které jsou sankcionovány státem.

S pokusy o vyjádření morálních představ a jim odpovídajících zákonů se setkáváme již v starobabylónské říši v druhém tisíciletí před letopočtem u Chamurapiho. Jde o barbarskou morálku, ve které se doslova uplatňuje princip oko za oko, zub za zub. Morální kodexy minulých společností byly těsně spjaty s náboženskými systémy, ať již šlo o systémy polyteistické (egyptský, babylonský, asyrský), nebo monoteistické (jako judaismus, křesťanství, moslimství). Boží autorita měla sankcionovat morální principy, které byly interpretovány jako neměnné, od věků bohy určené a bohy kontrolované. Církev spjaté v třídních společnostech s vládnoucími vrstvami formulovaly morální normy ve prospěch vládnoucích tříd a morální zlo (bídu, utrpení, nemoci) vysvětlovaly jako boží trest, jako záměr boží

³³ Josef Linhart a kol., Mravní vývoj dítěte v socialismu, Academia, Praha 1977.

³⁴ Ján Velikanič, Zložky komunistickej výchovy, SPN, Bratislava 1977.

³⁵ Mária Brenčičová, Výchovné aspekty v detskej organizácii, SPN, Bratislava 1969.

³⁶ Karel Kasl, Otázky kolektivní výchovy mládeže, SPN, Praha 1965.

Rudolf Opata, Celodenní výchovný systém, SPN, Praha 1973.

Libor Pecha, Makarenko a současná kolektivní výchova, SPN, Praha 1968.

³⁷ Richard Sedlář, Výchova mimo vyučování, její tradice a principy, SPN, Praha 1968.

³⁸ Olga Holécyová, Mravná výchova v materskej škole, SPN, Bratislava 1965.

³⁹ Miroslav Matušťák, Náčrt teórie výchovy dospelých, SPN, Bratislava 1972.

prozřetelnosti, se kterým je nutno se smířit. Náboženské učení tak paralyzovalo revoluční snahy potlačených vrstev o prosazení sociální spravedlnosti.

Marxismus-leninismus odmítá na základě historického zkoumání podstaty morálky její neměnný charakter a její nadpřirozený původ. Ukazuje, že jako jiné sociální jevy i morálka se v průběhu historie neustále vyvíjí, její normy se proměňují, obohacují se a současně se humanizují. Proměna mnoha morálních norem samozřejmě probíhá po staletí, některé se však podstatně proměňují i v průběhu jedné generace, zvláště v etapě bouřlivých revolučních proměn společnosti. Obecně začleňuje marxisticko-leninská filozofie morálku do oblasti společenské nadstavby, kde spolu s filozofií, právem, vědou i uměním je *jednou ze základních forem společenského vědomí*, ve kterém se odráží společenské bytí a jeho proměny.

Morálkou tak rozumíme soubor historicky podmíněných norem, které usměrňují chování lidí k sobě navzájem a ke společnosti jako celku. Na rozdíl od právních norem, které rovněž usměrňují vztahy lidí, avšak mají donucovací sankci státu, opírají se mravní normy o sílu *veřejného mínění* a o *vnitřní přesvědčení jedince*. V socialistické společnosti není ovšem rozpor mezi normami právními a mravními; právní normy těsně navazují na normy mravní a jsou v právním kodexu formulovány jako práva a povinnosti občanů.

Mravnost, opírající se o veřejné mínění a o vnitřní přesvědčení, zahrnuje prostor mnohem širší než právo. Morálka vždy anticipuje, předchází právo, rozšiřuje normy žádoucího chování jedince do oblastí právem často ještě nedotčených. Jakmile se určité mravní povědomí ustálí a současně se projeví potřeba právní sankce, přechází morální představa do podoby právní normy, která je již závazná a státem sankcionovaná. Náznorným příkladem v tomto směru může být prohlubování a zdokonalování zákona o rodině nebo zákona o ochraně a tvorbě životního prostředí.

Klíčovou otázkou v oblasti morálky i morální výchovy je otázka *kritéria mravnosti*. Marxismus-leninismus zdůrazňuje, že rozhodujícím momentem při hodnocení lidského jednání jsou společenské zájmy. Jako mravné chápeme to, co prospívá životu a rozvoji dané společnosti.

Východiskem mravní výchovy v socialistické společnosti je *morální kodex budovatele komunismu*, který je formulován v Programu komunistické strany Sovětského svazu, přijatém na XXII. sjezdu KSSS v roce 1961. Tento morální kodex budovatele komunismu shrnuje ve formě dvanácti komplexních mravních zásad základní představy o mravnosti ve vyspělé socialistické společnosti. Tyto zásady zní:

- oddanost věci komunismu, láska k socialistické vlasti a k socialistickým zemím;
- svědomitá práce pro společnost: kdo nepracuje, ať nejí;
- péče každého o zachování a rozmnožení společenských hodnot;
- vysoké vědomí společenské povinnosti, nesmiřitelnosti k porušování zájmů společnosti;
- kolektivismus a soudružská vzájemná pomoc: jeden za všechny, všichni za jednoho;
- humánní vztahy a vzájemná úcta mezi lidmi: člověk je člověku přítelem, soudruhem a bratrem;

- poctivost a pravdivost, mravní čistota, prostota a skromnost ve veřejném i osobním životě;
- vzájemná úcta v rodině, péče o výchovu dětí;
- nesmiřitelnost k nespravedlnosti, příživnictví, nepoctivosti, kariérismu a hrabivosti;
- přátelství a bratrství všech národů SSSR, nesmiřitelnost k národní a rasové nenávisti;
- nesmiřitelnost k nepřátelům komunismu, míru a svobody národů;
- bratrská solidarita s pracujícími všech zemí, se všemi národy.

Tento morální kodex podává názorný a velmi konkrétní obraz socialistického člověka, jakého je třeba vychovat. Udává na jedné straně soubor základních pozitivních rysů osobnosti, jako je vlastenectví, internacionalismus, humanismus, pracovitost, šetrnost ve vztahu k hodnotám, kolektivismus, vědomí společenské odpovědnosti ad. Na druhé straně — a to je velmi významný rys tohoto kodexu — konkretizuje ty vlastnosti, které jsou s představou socialistického člověka neslučitelné. Jde o takové jevy, jako je porušování zájmů společnosti, nespravedlnost, příživnictví, nepoctivost, kariérismus, hrabivost, národní a rasová nenávist, antikomunismus a pošlapávání míru a svobody národů.

V duchu hlavních zásad morálního kodexu budovatele komunismu charakterizovalo program socialistické osobnosti také 15. plénium Ústředního výboru Komunistické strany Československa v březnu 1980 ve spojitosti s analýzou socialistického způsobu života a jeho rozvoje. „Náš životní způsob zahrnuje širokou paletu tvořivé aktivity člověka, podněcuje v něm ušlechtilé vlastnosti, které vykořisťovatelské řády po staletí utlačovaly a dusily. Socialistický člověk se neuzavírá do sebe, jen do svého soukromí, ale iniciativně se podílí na řešení celospolečenských problémů, citlivě žije problémy svého kolektivu, radostmi a starostmi své obce, svého kraje, celé společnosti. Jeho rysem je nesmiřitelnost k nedostatkům a ke všemu, co socialismus poškozují. Je hrdý na svou socialistickou vlast, ale chová úctu k jiným národům a k jejich kultuře, je vlastenec a internacionalista. Je mu cizí rasismus, všechny projevy diskriminace lidí, náboženská nesnášenlivost a šovinismus. Touží po vzdělání a poznání, smysl života nachází v tvůrčí činnosti, ve vytváření hodnot pro společnost. Má hluboký a odpovědný vztah k rodině, dbá, aby se rodina vyvíjela jako pevný článek socialistické společnosti. Vědomě se řadí mezi bojovníky za společenský pokrok a za světový mír. Pro socialistický způsob života je charakteristický soulad mezi zájmy individuálními, skupinovými a společenskými.“⁴⁰

Morální kodex budovatele komunismu je východiskem mravní výchovy v celé společnosti. Přináší jednotné normy, které se mají uskutečňovat jak ve škole, tak v mimoškolních zařízeních, v podnicích a v celém našem životě. V každém věku, v každé instituci a organizaci i v každém oboru se budou tyto normy naplňovat specifickými prostředky, ve specifických formách a za využití specifických metod. Kodex však stále zůstává integračním činitelem mravní výchovy jako celku, inspiračním zdrojem plá-

⁴⁰ Zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa ve dnech 25. a 26. března 1980, Svoboda, Praha 1980, str. 23 ad.

nování konkrétní morálně výchovné činnosti i kritériem pro hodnocení dosažených výsledků.

Morální kodex budovatele komunismu nám stanoví základní obsahové cíle mravní výchovy. Tyto cíle však můžeme současně zkoumat i z hlediska jednotlivých psychofyzických kvalit osobnosti, které se v morálně výchovném procesu formují. Při mravní výchově jedince rozvíjíme jeho mravní uvědomění, jeho mravní city a jeho návyky mravního chování. V tomto procesu má vedoucí úlohu mravní uvědomění, samo o sobě však nedostačuje. Mravní uvědomění bez rozvinutého mravního citění a bez návyků morálně odpovědného jednání může vést k verbálnímu morali-zování a k rozporu mezi slovy a činy. Také jednostranné pěstování morál-ních citů bez těsného sepětí s činností může vést k mravní sentimentalitě a k neúčinnému mravnímu snění. Konečně i pouhé cvičení v mravní činnosti bez zdůvodnění a bez pochopení mravních norem a bez zušlech-tování mravních citů může vyústit v mechanickém a automatickém jed-nání (drilu). Z toho vyplývá, že v mravní výchově je velmi důležité *pa-ralelně působit jak na rozum, tak na city a vůli*, tj. souběžně pěstovat mravní uvědomění, mravní city i mravní jednání.

V morálně výchovném procesu hraje mimořádnou úlohu tvorba mrav-ních přesvědčení. Termínem *mravní přesvědčení* rozumíme takové pozná-ní určité mravní normy, které je provázeno mravním citovým prožitkem a vede k jedincovu ztotožnění se s danou normou. Mravní přesvědčení je stimulem jedincova morálního chování, vede k adekvátnímu jednání a vystupování. Tvorba takovýchto přesvědčení je ústředním úkolem mravní výchovy. V morálně výchovném procesu je samozřejmě nutné vybavit jedince i odpovídajícími modely vhodného chování, avšak rozhodující pro jeho jednání jsou vytvořená přesvědčení, která mu přikazují konat urči-tým způsobem a naopak mu jiné formy konání zakazují. Soubor jedin-cových přesvědčení utváří jeho *svědomí*, které ho v životních situacích vede k určitému chování a zároveň mu umožňuje hodnotit chování dru-hých lidí.

Cesta od elementárních morálních zkušeností k mravním přesvědčením je dlouhá, obtížná a pedagog si musí uvědomit její úskalí. Při výchově morálních přesvědčení můžeme rozlišit tři *základní etapy*. V první etapě získává jedinec nejrozmanitější *morální podněty*; jde o vlastní morální zkušenosti ze styku s druhými lidmi, o příklady, pokyny a poučení, jichž se mu dostává od rodičů, učitelů a vychovatelů, i o morální podněty, zpro-středkované vědeckými a uměleckými díly. Jejich srovnáním a zobecňo-váním se u jedince postupně utvářejí *morální názory*, tj. souborné pově-domí o morálních normách, o tom že je společnost zachovává a že je také po něm vyžaduje. Tato etapa tvorby morálních názorů je druhá, nikoliv však konečná etapa v morálním rozvoji jedince. Morální názor ještě ne-znamená morální čin.

Morální názory se dále obohacují zkušeností, potvrzují se nebo vyvra-cejí dalším výchovným působením a jedinec sám je postupně podrobuje myšlenkové kritice a je pro ně získáván citově. Tak dorůstá mravní vě-domí jedince do třetí etapy, do etapy *mravních přesvědčení*, která se stá-vají trvalými stimuly jeho mravního jednání, a to i v těch situacích, kdy není pod tlakem veřejného mínění nebo pod kontrolou, kdy jeho činy

nejsou hodnoceny jinými. Tak se utvoří jeho morální svědomí, které se stává jedním z charakteristických rysů dané osobnosti.

Morální kodex budovatele socialismu vymezuje po obsahové stránce široké pole mravní výchovy v socialistické společnosti, kterou zajišťujeme jak ve škole, tak v mimoškolních podmínkách i v celé společnosti. Jednotlivé pozitivní vlastnosti, které morální kodex stanoví, můžeme uskupit do několika okruhů na základě jejich příbuznosti a obdoby ve shodě s klíčovými morálními kategoriemi socialismu, jako jsou vlastenectví a internacionalismus, humanismus, vztah k práci, k hodnotám a k normám socialistického soužití, a morálně volní kvality, jako je vytrvalost, trpělivost, kritičnost ad. Z tohoto hlediska můžeme hovořit o několika dílčích složkách mravní výchovy. Tyto složky nelze samozřejmě chápat izolovaně; v živém výchovném procesu se stále prolínají, doplňují a vzájemně se podmiňují.

Základní složkou morální výchovy v socialistické společnosti je *výchova v duchu socialistického vlastenectví a socialistického proletářského internacionalismu*. Tyto dvě základní morální hodnoty se formovaly ve vývoji dělnického hnutí a zvláště pak při rozvoji socialistických národů, socialistických států a socialistického společenství. Socialistickým vlastenectvím rozumíme takový vztah k vlastní zemi a k vlastnímu národu, který na základě pozitivního ocenění pokrokových tradic, socialistické přítomnosti a komunistické budoucnosti vlastní země a vlastního národa mobilizuje síly jedince k práci pro blaho vlasti. Socialistický vlastenec miluje svou zem, její historii, její pokrokový odkaz, její přírodu, města i vesnice, její rozvinutý ekonomický i kulturní život. Tento cit se neprojevuje jenom v rovině slov, ale především v rovině pozitivních činů ve prospěch dalšího rozvoje socialistické vlasti.

Socialistickému vlastenectví je cizí jak buržoazní nacionalismus, tak nacionální nihilismus. Buržoazní nacionalismus, který se formoval v etapě rozvoje národní buržoazie, byl charakteristický přečeňováním vlastního národa, přezíravým přístupem k národům jiným a v některých případech i nacionálním elitářstvím a šovinismem, vyúsťujícím až ve fašistické ideologii. Nacionální nihilismus je naopak pseudoradikálním přezíráním vlastního národa a jeho hodnot a vytváří předpoklady pro vznik kosmopolitních postojů. Socialistická společnost vychovává své občany jako socialistické vlastence; učí je poznávat hodnoty vlastního národa a vlastní země a učí je zároveň, aby svou činností tyto hodnoty chránili a rozmnožovali.

Se socialistickým vlastenectvím je nerozlučně spjatý socialistický a proletářský internacionalismus. Proletářský internacionalismus je hluboký cit solidarity dělnické třídy celého světa, který provází dělnické hnutí od jeho počátků a který násobí v mezinárodním měřítku síly dělnické třídy v boji za sociální a politické osvobození. Od vzniku socialistických států, od okamžiku, kdy se začínají rozvíjet jednotlivé země na bázi reálného socialismu, rozvíjí se současně socialistický internacionalismus, tj. vědomí solidarity socialistických států, snaha o vzájemnou podporu a integraci sil při budování socialismu a při jeho obraně před antisocialistickými silami.

Internationalismus nevyklučuje socialistické vlastenectví, naopak mu dává nový rozměr v rámci internacionálních vztahů. Socialistický člověk

je internacionalista a zároveň je socialistický vlastenec, svou činností rozvíjí socialistickou vlast jako součást socialistického společenství a je solidární s dělnickým hnutím a s pracujícími celého světa. Ideje internacionalismu jsou vyjádřeny již v hesle Komunistického manifestu z roku 1848 „Proletáři celého světa, spojte se!“ a umělecky jsou ztvárněny v hymně dělnického hnutí — v Internacionále. Výchova k internacionalismu, formování internacionalismu, formování internacionalistického přesvědčení a odpovídacích forem chování patří k předním úkolům komunistické výchovy mládeže i dospělých.

Druhou základní složkou morální výchovy je *výchova v duchu socialistického humanismu*. Dějiny lidské společnosti nám dokumentují dlouhou a obtížnou cestu rozvoje humanistického ideálu, cestu překonávání barbarských morálních norem a jejich postupného nahrazování normami, které odrážejí citlivější vztah člověka k člověku, národa k národu, rasy k rase. Třídní společnost po staletí provází temný stín antihumanismu; bezohledné vykořisťování jedné třídy druhou, vykořisťování porobených národů, vykořisťování porobených ras — to jsou průvodní znaky světa otrokářského stejně jako feudalismu a kapitalismu. Již v třídní společnosti nejpokrokovější myslitelé vystupují proti tomuto vykořisťování třídy třídou, národa národem, rasy rasou, avšak jejich hlas nemůže být vyslyšen, protože sama existence třídní společnosti stojí na těchto formách útlačení, exploatace a násilí.

Socialistický humanismus odmítá jakékoliv vykořisťování jedněch druhými, ať již jde o nadvládu třídy, národa nebo rasy. Odmítá posuzovat člověka podle jeho rodové příslušnosti stejně jako podle jeho majetku, jak to dělala společnost feudální a kapitalistická, a jako základní měřítko hodnoty každého člověka bere jeho společensky prospěšnou činnost. Socialismus odmítá jakékoliv projevy rasové nebo národní nenávisti, jakékoliv projevy sociální, národní nebo rasové nespravedlnosti. Současně hájí rovná práva mužů i žen a zabezpečuje plnou právní ochranu dětí a mládeže. Člověk má být člověku soudruhem, přítelem a bratrem. Přitom hlavním měřítkem socialistického humanismu nejsou jeho slova, nýbrž činy každého jedince, jeho přístup k druhým lidem, jeho aktivní pomoc druhým, jeho angažovaný boj za spravedlnost, kulturu vzájemných vztahů a za soudružskou spolupráci.

Netajíme se tím, že v současném třídně rozděleném světě naplněném neustálou konfrontací sociální, třídní i rasovou, je dosud mnoho projevů antihumanismu v činech jednotlivců, skupin i celých národů a států. Současné války vedené nebo podněcované kapitalistickými státy se vyznačují nebyvalou krutostí, nasazováním zbraní hromadného ničení a snahou morálně i fyzicky zlomit druhou stranu. O nic humánnější není ani dlouhodobá rafinovaná psychologická válka, vedená kapitalistickým světem proti socialistickým státům se snahou morálně podlomit jejich budovatelské dílo, rozrušit jejich pokojný vývoj a ideologicky dezorientovat občany. V této atmosféře není lehké probojovávat normy socialistického humanismu v každodenní praxi, v každodenním boji proti přežitkům minulosti, proti maloburžoazním projevům a proti dehumanizujícím vlivům západních sdělovacích prostředků i západního umění.

Socialistická společnost usiluje v mezinárodním měřítku o to, aby byl

demaskován antihumanismus imperialismu, aby byl na mezinárodním fóru plně odsouzen rasismus, militarismus, fašismus i třídní vykořisťování a aby se tak vytvořila příznivější atmosféra pro výchovu ke skutečnému humanismu. V podmínkách socialismu pak naše státy usilují o naplňování ideálů socialistického humanismu v každodenní praxi, ve styku lidí, ve vztahu občanů k sobě navzájem, ve vztahu generací i jednotlivých profesionálních skupin a v celém stylu socialistického života. Zároveň nesmiřitelně postupuje proti těm, kteří by chtěli na půdě socialistických států šířit rasismus, militarismus, nacionalismus a všechny formy vykořisťování mezi lidmi. Proto také socialistické státy stíhají všechny formy příživnictví (život na úkor druhého člověka, ať již v rodině, na pracovišti nebo kdekoliv jinde). Naplnit ideály socialistického humanismu v praxi není úkol lehký; socialistická společnost však svým zřízením, svými zákony, svými bezpečnostními sbory a především svou ideologií vytváří všechny předpoklady, aby ideje socialistického humanismu se postupně stávaly každodenní životní praxí.

Třetí základní složkou mravní výchovy v naší společnosti je *výchova odpovědného vztahu k práci*. Marxismus-leninismus hodnotí práci jako tvůrkyni všech hodnot materiálních i duchovních a současně jako základní formu lidské činnosti, která člověka samého utváří, socializuje a humanizuje. Ne náhodou je Píseň práce druhou základní hymnou socialismu vedle Internacionály. Hodnota práce, její společenská užitečnost je základním měřítkem při posuzování každého člena naší společnosti. Vynikající pracovní výsledky, a to jak na poli výrobním a technickém, tak na poli vědeckém a uměleckém, jsou právem v naší společnosti provázeny veřejným uznáním a doceněním morálním i materiálním. Socialismus odmítá přezíravý přístup kapitalistické společnosti k práci, zvláště k práci výrobní, snahu jejích vládnoucích vrstev žít z kapitálové renty a zabývat se jen zajímavými, společensky mnohdy neužitečnými činnostmi. Socialistická společnost se snaží všechny občany zapojit do společensky prospěšné pracovní činnosti, usiluje využíváním techniky a lepší organizací práce o to, aby se člověk stále více podílel na tvůrčí práci, na práci společensky užitečné, efektivní a zajímavé svým obsahem i svými výsledky.

Pracovní a technická výchova rozvíjí u mládeže i u dospělých potřebné znalosti a dovednosti, které jim umožní pracovat produktivně, efektivně a společensky prospěšně. Úkolem mravní výchovy je formovat morální vztah jedince k práci, vypěstovat u něho kladné postoje k práci fyzické i duševní, vypěstovat u něho radost z práce, lásku k práci, pracovitost; jsou to významné vlastnosti, které určují vztahy jedince k druhým lidem, které usměrňují jeho zapojení do společenské dělby práce a vytvářejí předpoklady pro kolektivní pracovní kooperaci, která je charakteristickým znakem moderní pracovní činnosti. Současně má mravní výchova vypěstovat u jedince i návyk oceňovat lidskou práci, její výsledky i její představitele. Kdo si váží práce, váží si i těch, kteří prostřednictvím práce vytvářejí pro společnost neopakovatelné hodnoty, a váží si zároveň i těchto hodnot vytvořených prací lidských generací.

Tím přecházíme do další významné oblasti morální výchovy. Vedle výchovy v duchu vlastenectví a internacionalismu, v duchu humanismu a v duchu hluboké úcty k práci je významnou složkou socialistické mravní

výchovy *výchova odpovědného vztahu k materiálním a kulturním hodnotám*. Každý jedinec vstupuje narozením do světa, který sám nevytvořil, do světa, který vznikl usilovnou prací generací, které se samy často nedožily uspokojení z hodnot, které vytvořily. Na tento odkaz každá nová generace navazuje, vlastní prací zmnožuje hodnoty materiální i duchovní a připravuje svým potomkům svět bohatší, vyspělejší a radostnější.

Historie ovšem současně ukazuje, že odkaz minulosti nebývá vždy doceněn vlastními potomky a bývá velmi často ničen — a to záměrně — cizími silami, nepřátelskou třídou, státem nebo národem. Vandalismus provází světové dějiny stejně jako tvorba nejvyšších hodnot materiálních i duchovních. V lidské historii byla již záměrně zničena celá kvetoucí města, celé kvetoucí kraje, celé rozsáhlé oblasti, ve kterých dnes marně lidstvo zápasí se stepí, s pouští a s vyprahlými skalami. Toto vše musí socialistický člověk pochopit, musí se naučit na každém kroku chránit hodnoty a zároveň vytvářet hodnoty nové.

Ochranu a tvorbu hodnot musíme vidět v nejšířším měřítku. Jde o hodnoty minulé i současné, jde o hodnoty materiální i duchovní, o hodnoty přírodní, civilizační i kulturní. Socialistického člověka vedeme k tomu, aby chránil a rozmnožoval socialistické vlastnictví, aby chránil kulturní památky, aby pečoval o přírodu. Smyslem naší práce je formovat jedince tak, aby se stal ochráncem a tvůrcem životního prostředí naší společnosti v plné šíři; jde o to, vypěstovat u něho takové vlastnosti, jako je nesmiřitelnost k rozkrádání společenského majetku, k jeho záměrnému poškozování, k jakémukoliv projevu lhostejnosti, bezohlednosti nebo vandalismu.

Tento vztah k hodnotám materiálním i kulturním vyžaduje samozřejmě jejich stále poznávání, jejich docenění i aktivní podíl na jejich tvorbě. Jedině člověk, který každodenně zdokonaluje své životní prostředí, modernizuje a estetizuje materiální a sociální podmínky své existence, se stává citlivým k těmto hodnotám a současně nesmiřitelný k těm, kdo by je chtěli poškozovat nebo ničit. Lidské dějiny jsou svědectvím gigantického promrhávání hodnot materiálních i duchovních. Efektivní cesta k vyšším formám života společnosti vede jediné přes každodenní péči o zachování a zmnožení všech hodnot, které již lidstvo svou tisíciletou prací vytvořilo.

Život ve vyspělé společnosti s jejími civilizačními vymoženostmi, s její dělbou práce, s její složitou distribucí i dopravou vyžaduje, aby se všichni jedinci řídili určitými normami vzájemného soužití, nemá-li dojít k chaosu, k ohrožení zdraví i života. Nejlepší svědectví nám o tom podává současná doprava, při které jakékoliv zanedbání dopravních předpisů se ihned odráží v nárůstu havárií i smrtelných úrazů. Tyto normy nejsou aktem zvůle, nejsou nahodilým výmyslem jednotlivce, nýbrž jsou výsledkem pečlivého zkoumání života, jeho problémů a potřeb. Čím složitější společnost, tím náročnější systém norem, které zavazují chování jednotlivců z hlediska společného prospěchu, z hlediska bezpečí a ochrany každého občana.

Socialistická společnost má své náročné normy morální, právní i politické, které regulují její život, které určují vztah jedince k druhým, ke společnosti i k jejím hodnotám. Významným úkolem mravní výchovy je cílevědomě *formovat vztah člověka k normám*. Je to důležitá složka mravní výchovy, jejíž úloha bude s rozvojem socialistické společnosti stále na-

růstat. Nejde jen o to, znát konkrétní normy platné v určité době v určité oblasti života, jde o mnohem více — o vztah socialistického člověka k normám vůbec. Měl by pochopit jejich smysl, měl by poznat jejich nezbytnost a z toho vyvodit nutné závěry pro své názory i pro své chování.

Socialistický člověk by měl ctít normy své společnosti, měl by je plnit v každodenním životě a měl by je hájit, pokud se někde obcházejí, pokračují nebo zcela ignorují. Je nutné překonat maloburžoazní předsudek, že plněním společenských norem ztrácí člověk svou osobitost. Je samozřejmé, že společnost musí své normy tvořit na nejvyšší možné vědecké úrovni, musí je aktualizovat a inovovat ve shodě s proměnami života společnosti, avšak jejich plnění by mělo být občanskou samozřejmostí. Tak jediné lze život zjednodušit, usnadnit a zklidnit a zároveň vytvořit prostor pro skutečně svobodnou tvůrčí činnost člověka, která ovšem není proti společnosti a tím i proti jejím normám, ale ve prospěch společnosti, pro další zmožení jejich hodnot materiálních i duchovních.

Morální výchova socialistické osobnosti se nemůže konečně vyhnout ani významné oblasti volných vlastností. *Formování morálně volných kvalit jedince* tvoří jednu z významných složek mravní výchovy a uskutečňuje se při kterékoliv činnosti jedince — v oblasti práce vědecké, technické i výrobní, v oblasti činnosti umělecké a kulturní i v oblasti aktivity tělovýchovné a sportovní. Všechny činnosti tyto morálně volné kvality vyžadují a současně všechny činnosti se zpětně na jejich formování a na jejich dalším rozvoji podílejí. Jde o celý soubor významných kvalit, umožňujících, že jedinec u činnosti vytrvá, že vypne své síly k překonání překážek, že dokáže najít optimální způsob řešení úkolů a že na úrovni zastane svou úlohu při dělbě činnosti a při vzájemné kooperaci členů kolektivu.

Do souboru morálně volných kvalit, které při mravní výchově rozvíjíme, patří především *vytrvalost, houževnatost a trpělivost*. Bez těchto vlastností lze ztroskotat na první překážce, bez těchto vlastností odradí jedince první neúspěch, zlomí ho první pocit únavy tělesné nebo duševní. K těmto klíčovým vlastnostem socialistické osobnosti nutně přistupuje *kritičnost a sebekritičnost*, schopnost objektivně se podívat na skutečnost, na své počinání i na své výsledky a vyhodnotit příčiny případného nezdaru. S kritičností a sebekritičností pak souvisí *sebeovládání*, schopnost regulovat své chování z hlediska společenských norem i z hlediska společenské nebo osobní potřeby. Socialistický člověk má být také *iniciativní a aktivní*, má hledat nové způsoby řešení úkolů a v praxi je prosazovat.

Vyvrcholením morálně volné výchovy je *ukázněnost* jedince. Socialistická morálka zdůrazňuje dobrovolnou kázeň, založenou na pochopení nutnosti určitého chování a podřízení se přijatým normám nikoliv z přinucení, ale z vlastního rozhodnutí. Cesta k uvědomělé kázní je dlouhá cesta, je to vlastně celoživotní formování osobnosti, celoživotní poznávání skutečnosti a jejich zákonitostí, celoživotní upevňování přesvědčení, že kázeň je jediná záruka bezporuchového chodu složitého společenského mechanismu, kterého je jedinec sám členem a na jehož fungování naopak jeho život a štěstí závisí.

Pochopit smysl kázně a dopracovat se k ukázněnému chování je součástí procesu osvobodování se osobnosti. Ukázněný jedinec necítí v kázeňských požadavcích tlak nutnosti, ale vidí v nich cestu ke šťastnějšímu a plněj-

šímu životu. Jak ukázal Anton Semjonovič Makarenko — ukázněné chování je krásné chování, kázní vnášíme do života krásu a štěstí. Naše současné poznání této problematiky jen potvrzuje slavné úslovi Komenského: škola bez kázně, mlýn bez vody.

PROSTŘEDKY MRAVNÍ VÝCHOVY

Morální formování osobnosti se uskutečňuje celým souborem prostředků, které ve specifické oblasti a specifickým způsobem ovlivňují názory, city a chování jedince. Komplexním působením dosahují tyto prostředky postupně toho, že se u jedince rozvíjí jeho mravní přesvědčení, jeho charakterové rysy i příznačné formy chování odpovídající morálním ideálům a normám dané společnosti. V úloze prostředků mravní výchovy působí vědecké poznávání skutečnosti, umění, práce, hra, tělovýchovné činnosti i prostředí, ve kterém jedinec žije. Soubor těchto prostředků se stále obohacuje a teorie mravní výchovy rozšiřuje v tomto směru svůj zájem na činitele, které dosud stály mnohdy na okraji pozornosti pedagogiky a byly často považovány z hlediska formování osobnosti za indiferentní. Obecně je možno říci, že každý podnět, se kterým se jedinec setkává, má svůj morálně výchovný aspekt a podílí se na něm komplex vlivů, které ve vzájemném průniku v konečné instanci formují osobnostní profil jedince.

Klíčovým prostředkem morálního formování osobnosti je *vědecké poznávání skutečnosti*. Věda jako uspořádaný soubor poznatků z určité oblasti a současně jako stálé hledání pravdivější odpovědi na životně významné otázky lidské společnosti se podílí na formování morálního profilu jedince v několika směrech. Vědecké poznání nám především odhaluje mravní ideály a mravní normy, jejich podstatu a jejich úlohu v životě a nutnost jejich zachovávání z hlediska dalšího rozvoje lidské společnosti. V tomto směru hrají významnou úlohu takové vědy, jako je etika, psychologie, sociologie, historie právní vědy a především samozřejmě pedagogika.

Pro formování morálního vědomí a morálního přesvědčení má přední význam etika jako věda o podstatě morálky, o morálních ideálech, normách a adekvátních formách chování, o funkci morálky ve společnosti a o kritériích morálního rozhodování a hodnocení. Poznání základních informací této vědy je nutné pro každého, kdo má blíže pochopit morální sféru jako společensky významnou oblast lidské kultury, kdo má pochopit smysl mravních požadavků pro život lidské společnosti, kdo se má s nimi krok za krokem ztotožnit a kdo je má konečně — a to je pravý cíl mravní výchovy — promítnout do svého každodenního života, do svého chování, jednání a vystupování. Studium etiky nedává samo záruku, že poznané mravní ideály a normy se stanou motivy jedinceva chování; bez tohoto studia se však mravní výchova redukuje na příležitostné, nahodilé a neso systematické osvojování morálních norem a forem chování bez hlubšího řádu a bez hlubší motivace.

K poznání mravní sféry prostřednictvím etiky se přidružuje její postupné odhalování zprostředkované některými vědami dalšími. Tak psychologie umožňuje jedinci proniknout hlouběji k zákonitostem tvorby morál-

ních kvalit, k zákonitostem utváření morálních představ a pojmů, morálních přesvědčení, morálních dovedností a návyků i morálních citů, morálního hodnocení a morálního rozhodování. Sociologie, která zkoumá fungování sociálních skupin ve společnosti, odhaluje jejich činnost i z hlediska mravního a umožňuje blíže pochopit mechanismus působení skupin na morální profil jedince. Také historie odkrývá v rámci kulturního vývoje lidstva, v rámci vývoje jednotlivých společenských formací, států a národů také etické systémy a jejich proměny v závislosti na podmínkách ekonomických, sociálně politických i kulturních. Právní vědy přiblíží jedinci funkci práva v životě společnosti, jeho podstatu, jeho normy i formy jejich zabezpečení v podobě ústavy, zákonů a nařízení i v podobě adekvátního aparátu bezpečnostního, soudního i nápravně výchovného.

Zvláštní význam pro rozvoj jedince v oblasti morální má nepochybně pedagogika jako věda o záměrném formování lidské osobnosti, z pedagogiky pak teorie mravní výchovy, která se speciálně obírá utvářením morálního profilu jedince. Byla by zjednodušená představa domnívat se, že pedagogika a teorie mravní výchovy slouží jedině tomu, kdo má výchovu vůbec anebo mravní výchovu zvlášť ve společnosti zabezpečovat. Poznání základů pedagogiky a teorie mravní výchovy je potřebné pro každého, kdo se má v této oblasti sám rozvíjet, kdo za našeho vedení se má postupně dopracovat k celoživotní permanentní sebevýchově. Je více než aktuální považovat konečně pedagogiku za významnou všeobecně vzdělávací disciplínu, která umožňuje každému jedinci alespoň v hlavních rysech poznat cíle, principy, formy i metody výchovy a sebevýchovy. Jedině tak dosáhneme toho, že při výchovné práci bude vychovávaný jedinec naším potenciálním spojencem a že skutečně výchova jinou osobou (heteroedukace) vyústí v sebevýchově (autoedukaci).

Naznačené vědní obory přímo jedinci umožňují svými poznatky hlouběji proniknout do morální sféry, poznat morální ideály a normy, pochopit jejich významnou společenskou funkci a zároveň proniknout do zákonitostí jejich tvorby, do procesu morálního formování a morální výchovy osobnosti. Dílčí poznatky z těchto oborů poskytují již základní a střední školy (v rámci občanské nauky, dějepisu, psychologie nebo pedagogiky) a v podstatně širším záběru pak školy vysoké (především v rámci studia marxismu-leninismu). To je však jen jedna stránka podílu věd na morálním formování osobnosti.

Vědecká práce v kterémkoliv oboru, studium kterékoliv vědy přírodní, společenské nebo technické a tvůrčí práce na poli kterékoliv vědní disciplíny současně formují určité morální kvality a tyto kvality často ve vysoké míře i vyžadují. Poznávání věd jako kolektivní, po generace trávající tvůrčí činnosti lidstva, národů i významných jednotlivců přispívá nepochybně k tvorbě takových kvalit, jako je humanistické citění, kolektivismus, vlastenectví a internacionalismus. Věda učí myslet na potřeby lidstva a na jejich uspokojení, věda učí kolektivní spolupráci a kolektivnímu hledání odpovědí na složité otázky podstaty přírody i společnosti, věda naplňuje hrdostí nad výsledky dosažené významnými osobnostmi vlastního národa i národů jiných, věda formuje internacionální povědomí a potřebu internacionální spolupráce a solidarity.

Vědecká činnost však klade nároky také v jiném směru. Příroda ani

společnost nevydávají svá tajemství snadno a lehce. Vědecká práce učí sebeovládání, trpělivosti, houževnatosti, kritičnosti, rozvaze i schopnosti překonávat překážky. Zároveň úspěšná vědecká práce dává jedinci zdravou sebedůvěru, naplňuje ho žádoucím optimismem, důvěrou v lidské síly, přesvědčením o možnosti svět poznat a svět přeměnit ve shodě se staletými pokrokovými ideály lidstva. Konečně učí vědecká práce i kolektivismu, smyslu pro spolupráci a hlubšímu pochopení pro druhé lidi. Studium věd a především aktivní vědecká práce dobře organizovaná a společensky angažovaná je významnou školou morálky a její nedoceňování snižuje účinnost jiných prostředků, ke kterým se často utíkáme.

Druhým základním prostředkem mravní výchovy vedle vědeckého poznávání je *umění*, poznávání uměleckých děl i vlastní umělecká činnost jedince. Umění tradičně tvořilo jeden z významných prostředků morálně výchovné činnosti, z hlediska morálního bylo často hodnoceno a z tohoto hlediska bylo často i poskytováno široké veřejnosti. Umění jako významný nástroj ideového a mravního rozvoje občanů sehrálo významnou úlohu již ve společnosti antické a jako ideově a morálně výchovný činitel bylo zprvu tolerováno a pak i záměrně rozvíjeno ve společnosti středověké. Avšak i renesance prezentovala svůj nový přístup k životu, své nové představy světonázorové, politické a morální především svými uměleckými křeacemi. Ne náhodou jsou velká díla renesanční literatury (Dante, Chaucer, Rabelais), renesančního výtvarnictví (Leonardo, Brueghel, Dürer) i renesanční hudby (Orlando Lasso, Palestrina) zároveň ztělesněním renesanční filozofie a etiky. Ideové a etické aspekty charakterizují však i díla století devatenáctého a dvacátého; vlastenectví, humanismus a demokratismus proniká uměleckými díly jednotlivých uměleckých škol rodičích se národních kultur a i díla socialistického realismu vědomě usilují o jednotu konkrétně smyslového a ideově morálního.

Umění v názorných, emotivních a současně typických uměleckých obzorech dokládá sociální vztahy mezi národy, třídami i mezi jednotlivci, uměleckými prostředky a formami ztvárňuje mravní ideály, mravní normy i formy morálního chování. Umění nám poskytlo celou plejádu kladných i záporných typů (Don Quijote, Cid, Don Juan, Macbeth, Tartuffe, Harpagon, Oleg Koševoj, Meresjev), které silou své typizace i svým mistrovským uměleckým vystižením se přímo staly symboly určitého charakteru a určitého chování. Umění však nejenom sociální realitu přesvědčivě zobrazuje, ale zároveň ji i hodnotí. Toto hodnocení není samozřejmě až na výjimky dáno přímo, je však výslednicí komplexního působení uměleckého díla v celé jeho struktuře, v celé jeho bohaté paletě obsahových prvků i kompozičních a vyjadřovacích prostředků.

Umělecké dílo, které čtenáře, diváka nebo posluchače hluboce upoutalo, které vyvolalo jeho intelektuální zaujetí i emotivní prožitky, mu poskytuje širokou bezprostřední morální zkušenost, která je mnohdy hlubší a účinnější než morální zkušenost z běžných prožitků každodenního života. Umělecké dílo svými podněty obohacuje u jedince jeho etické představy, stimuluje jeho etické úvahy a podílí se na tvorbě jeho morálních ideálů. Současně dává umělecké dílo jedinci i četné podněty k nápodobě, poskytuje mu určité vzory chování a tak se spolupodílí na jeho morální aktivitě.

Morálně výchovné působení uměleckých děl se uskutečňuje v různých podmínkách. Škola tradičně ve výchově literární, hudební nebo výtvarné usilovala o to, aby spolu s vrcholnými díly národní a světové kultury jednotlivých vývojových epoch se jedinec setkal i s bohatstvím ideových a morálních podnětů tak, aby estetické a morální formování žákovy osobnosti tvořilo jednotný nedílný proces. Bohaté možnosti působit uměleckými podněty nejrozmanitějšího druhu mají kulturní instituce — divadla, biografy, muzea, galerie a koncertní zařízení. Morálně výchovné hledisko se stává vedle hlediska ideového a uměleckého jedním z klíčových hledisek při dlouhodobém plánování činnosti těchto institucí, při jejich dramaturgii i repertoárové skladbě, morálně výchovné aspekty se promítají i do forem a metod prezentací uměleckých děl a jsou zvláště patrné ve specifických formách práce těchto institucí s mládeží.

Stále širší pole pro toto morálně výchovné působení si v současné době vytvářejí hromadné sdělovací prostředky, zvláště rozhlas a televize. Tyto prostředky stojí dnes před velmi náročným úkolem: z bohatého souboru uměleckých děl současných i minulých, národních i světových uskutečnit takový výběr, aby v řádných proporcích, v dostatečně pestré skladbě žánrů a forem se stále vyššími nároky na umělecké hodnoty plnil i oprávněné požadavky na ideově politické a morální formování osobnosti našich občanů. Není to úkol snadný a zanedbání některého aspektu může lehce vést k záporným výsledkům. Stálý rozbor dosavadních výsledků, stále ověřování dramaturgického účinku těchto prostředků v široké obci posluchačů a diváků, široké využívání pozitivních zkušeností domácích i zahraničních a směle hledání nových forem a metod dává v tomto směru naději, že se tyto relativně mladé prostředky hromadné komunikace dopracují takových forem své práce, že jejich pořady stále žádanější, stále poutavější a emotivně účinnější budou zároveň významnými prostředky morálního formování širokých vrstev občanů našeho státu.

Vedle vědy a umění se ve velké míře podílí na morální výchově mládeže i dospělých oblast pracovní. Práce jako tvůrkyně všech hodnot materiálních i kulturních na jedné straně určité morální rysy osobnosti přímo vyžaduje, na druhé straně je sama svým působením utváří a rozvíjí. Pracovní a morální vývoj jedince tvoří stálý průnik, kdy výsledky v jedné oblasti jsou přímo závislé na výsledcích v oblasti druhé a vzájemně svůj rozvoj nebo naopak svou retardaci podmiňují. V oblasti morální výchovy samozřejmě nejde o poznání pracovních technologií a o osvojování pracovních dovedností a návyků, které tvoří hlavní náplň jiné významné složky komunistické výchovy — výchovy technické a pracovní. V morální výchově jde především o formování morálního postoje jedince k práci, o jeho kladný vztah k práci, o jeho radost z práce, o jeho pracovitost jako charakterový rys. Na tomto postoji k práci závisí produktivita pracovní činnosti, její kvalita, její průběh i její výsledky. Vychovat jedince jako člověka pracovitého, který práci miluje, rád pracuje a těší se z pracovní činnosti je předpokladem dalšího zvýšení pracovních výsledků při budování naší socialistické společnosti.

Při pracovní činnosti se zároveň utvářejí četné morální vlastnosti, a to jak postoje jedince ke skutečnosti, tak i jeho kvality volní. Tak při správně pojaté pracovní výchově můžeme formovat socialistické vlastenectví

a internacionalismus. U jedince se rozvíjí kladný poměr k pracovním výsledkům jeho vlasti i celého socialistického společenství, rozvíjí se jeho hrdost na pracovní úspěchy národa, státu i ostatních socialistických zemí a vzniká snaha vlastní kvalitní pracovní činností přispět k růstu prestiže vlasti a socialismu vůbec. Při pracovní výchově se zároveň vytváří nový vztah jedince ke společenskému vlastnictví. Tím, že práce zapojuje jedince do tvorby materiálních i kulturních hodnot, že ho učí vážit si pracovních výsledků, hospodárně s nimi nakládat a chránit je před znehodnocením, poškozením nebo před vandalským ničením. V pracovním procesu se současně široce formují také mezilidské vztahy, formy spolupráce a kooperace, smysl pro kolektiv i odpovědnost vůči kolektivu. Formy mezilidské komunikace a mezilidských kontaktů se dají utvářet jediné v kolektivních podmínkách a pracovní kolektiv je jedním z nejpřirozenějších a zároveň nejorganizovanějších a nejnáročnějších prostředků pro tvorbu a rozvoj žádoucích charakterových vlastností.

Pracovní činnost však nevytváří předpoklady jenom pro pozitivní formování etických postojů, jako je vlastenectví a internacionalismus, odpovědný vztah k hodnotám nebo kolektivismus a soudružství. Práce je současně nejlepší školou četných volných vlastností osobnosti. Ve vhodné zvolené pracovní činnosti, dobře organizované a dostatečně efektivní, se u jedince utváří jeho houževnatost, vytrvalost a schopnost překonávat překážky. Náročné pracovní operace na něm vyžadují dostatek iniciativy, schopnost přizpůsobit se podmínkám a hledat optimální cestu k vyřešení úkolu. Dobře organizovaná, vhodně motivovaná a dostatečně produktivní práce učí kázní a naopak na úrovni jedincovy ukázněnosti je plně závislá. Socialistická pedagogika plně docenňuje tento aspekt pracovní činnosti a chápe práci jako jeden z významných prostředků výchovy vytrvalého, iniciativního a ukázněného socialistického občana.

Obdobnou úlohu jako pracovní činnosti hrají při formování osobnosti také *tělovýchovné činnosti a sport*. I zde platí analogická dialektika jako v oblasti pracovní: úspěšná tělesná výchova a sport vyžadují určité mravní kvality jedince a současně tyto kvality u něho dále rozvíjejí, přetvářejí a obohacují o vlastnosti nové.

Tělesná výchova a sport vyžadují některé mravní kvality především jako činitele motivační. Takovouto úlohu sehrává u sportovního výkonu vlastenectví a internacionalismus, které vedou ke snaze co nejlépe, nejodpovědněji a nejdůstojněji reprezentovat vlast a socialistické společenství národů. Takovouto úlohu sehrává ve sportovní oblasti i kolektivismus, zvláště při kolektivních hrách a při masových vystoupeních, kdy se jedinec snaží co nejvíce pomoci ostatním členům kolektivu, vhodně je doplnit a spolu s nimi dosáhnout co nejlepšího výkonu. Takovouto úlohu hraje i odpovědný vztah k materiálu a ke kulturním hodnotám, který vede jedince k tomu, aby šetřil sportovní zařízení, aby odpovědně ošetřoval svou sportovní výzbroj, aby co nejekonomičtěji a nejefektivněji využil společenských investic do své sportovní a tělovýchovné činnosti.

Morální kvality však nehrají jenom úlohu motivační, nýbrž rozhodují velmi často i o průběhu a o výsledku sportovních a tělovýchovných činností. Sportovní a tělovýchovný výkon je přímo závislý na jedincově ukázněnosti a na jeho sebeovládání, na jeho iniciativnosti, houževnatosti

a vytrvalosti. V kritice mnoha sportovních výkonů se stále více ozývají výtky zaměřené nikoliv na nedostatečnou trénovanost nebo na nedostatečnou sportovní techniku, ale především na nedostatky morálně volních vlastností. Mnoho teoretiků tělesné výchovy považuje formování těchto kvalit přímo za klíčový problém dalšího rozvoje tělesné výchovy a sportu vůbec.

Tím se dostáváme ke druhé stránce dialektického vztahu tělesné výchovy a sportu a oblasti morální. Tělovýchovná činnost a sport neustále formují morální kvality jedince, rozvíjejí jeho dosavadní morální profil a obohacují ho o kvality nové. Vedle práce je tělesná výchova a sport druhou základní školou občanské kázně, neboť bez sebeovládání, bez neustálého překonávání překážek, bez přesné kooperace s ostatními členy kolektivu není možné dosáhnout ani průměrných výkonů. Tělesná výchova a sport vyžadují od jedince přesné a důsledné plnění určených rolí a sehlání v tomto směru je většinou společensky posuzováno, kritizováno a mnohdy i přísně hodnoceno. Tělesná výchova a sport, to je každodenní pěstování vytrvalosti, houževnatosti, odolnosti, to je každodenní překonávání překážek, krizí a nezdarů, to je stálá mobilizace sil, jejich racionalizace a jejich maximálně efektivní využití. Současně je tělesná výchova a sport každodenní školou zdravé sebedůvěry jako významné vlastnosti socialistického člověka, má-li v kterékoliv oblasti tvůrčí práce úspěšně dosahovat náročných cílů, které si klademe. Nedocení této morálně výchovné úlohy tělesné výchovy a sportu znamená zbavit se jednoho z nejúčinnějších prostředků přirozeného formování morálních kvalit socialistické osobnosti.

V souboru prostředků morální výchovy musíme na závěr připomenout prostředek, který v každém okamžiku pozitivně nebo negativně ovlivňuje morální rozvoj každého občana naší vlasti. Tímto klíčovým prostředkem formování morálního profilu jedince je prostředí. *Prostředí* působí na jedince záměrně i nezáměrně, cílevědomě i živelně, kladně i záporně. Současná věda postupně zkoumá všechny faktory materiálního i sociálního prostředí, které determinují rozvoj osobnosti. Mnohé faktory si již dostatečně uvědomujeme, pouze některé však můžeme zatím plně začlenit do výchovného procesu jako faktory pedagogicky adaptované, jako faktory uzpůsobené záměrům komunistické výchovy.

Poměrně snadno můžeme pedagogicky adaptovat prostředí ve škole nebo ve výchovně vzdělávací instituci, obtížněji již v institucích kulturních, v podnicích a na pracovištích, velmi obtížně pak v městských aglomeracích, v sídlištích a ve společnosti jako celku. Všechna politická, právní i bezpečnostní opatření k tomu samozřejmě směřují. Jedno je však záměr a druhé je reálná situace, ve které výchovu jedince uskutečňujeme. Socialistická společnost svým zřízením, svými zákony i svým morálním kodexem vytváří předpoklady k odstranění jakéhokoliv vykořisťování, příživnictví, rozkrádání, agresivity nebo vandalismu. Není ovšem snadné tyto nežádoucí projevy lidského chování zcela vymýtit z životní praxe, zvláště když byly zafixovány staletým vývojem v třídní společnosti a jsou i nadále živěny praxí západního světa, transformovanou v nejrozmanitějších podobách do světa socialistického.

Je třeba otevřeně říci, že úspěšnost morální výchovy je závislá na mo-

rální úrovni a na morální atmosféře prostředí, ve kterém se tato výchova koná. Přitom jde jak o morální klima mikroprostředí, tj. prostředí školy, výchovné instituce nebo rodiny, tak o morální klima makroprostředí, tj. prostředí obce, okresu, kraje a státu. Zdaleka není bez vlivu na průběh a úspěšnost morální výchovy i mezinárodní morální atmosféra. Z tohoto hlediska vytváří současná mezinárodní situace v třídně rozděleném světě náročné podmínky pro realizaci našich výchovných záměrů a jejich podcenění může vést k některým, pedagogovi ne vždy zcela jasným, potížím a komplikacím. Současný stupňovaný nacionalismus, rasismus a antikomunismus v mezinárodních vztazích i v buržoazní propagandě, narůstající formy mezinárodní agrese (permanentní válečné konflikty ve světě, provázené krajní bezohledností, vyhlazováním a surovostí), rostoucí delikvence v západním světě, kterou tyto státy často již ani nezvládají, neboť organizovaný zločin prostupuje samotným státním aparátem, a každodenní projevy terorismu — to vše vytváří v celosvětovém měřítku atmosféru mravní výchově nepříliš příznivou. Jedinec je svědkem každodenního porušování elementárních morálních norem, prostřednictvím televize, rozhlasu i dalších hromadných sdělovacích prostředků je strhován do světa zločinu, násilí a pošlapávání lidské důstojnosti a fixují se v něm nežádoucí vzorce mezilidských vztahů a chování.

Socialistický svět ostře odmítá tuto nezákonnost v mezinárodních vztazích, tuto atmosféru zvěle, zločinu a terorismu, která západním světem prostupuje. K odsouzení těchto nežádoucích jevů užívá každého mezinárodního fóra od Organizace spojených národů až po dvoustranná jednání se státy s odlišným společenským zřízením a dokumentuje to vlastní novou praxí v duchu socialistického morálního kodexu. Avšak nemůže tyto jevy zatím z tohoto světa zcela odstranit, musí s nimi počítat, musí své občany ideově, politicky a morálně formovat tak, aby s těmito přístupy nesocialistického světa počítali, aby jim uměli čelit v rovině ideového boje a aby byli připraveni obhájit naše zřízení i se zbraní v ruce. Tato skutečnost vnáší do morální výchovy socialistických občanů novou dimenzi. Je třeba je cílevědomě formovat jako občany socialistického státu v duchu jeho morálních norem a zároveň v nich vychovat hluboký odpor k „morálce“ násilí, zvěle a agrese, kterou rozvinul a dosud pěstuje nesocialistický svět, a především v nich pěstovat imunitu vůči vlivům této pseudomorálky, jejímuž pronikání různými kanály i do naší společnosti nemůžeme — zvláště v našem státě, ležícím na hranici dvou světů — zcela zabránit.

A právě proto je tak důležité nepodceňovat v mravní výchově mládeže i dospělých úlohu prostředí jako činitele, který bezděčně i záměrně formuje morální profil osobnosti. Proto musíme věnovat pozornost morální úrovni prostředí každé školy, každé výchovné instituce, každého kulturního zařízení, jakož i prostředí celé obce, okresu, kraje i státu jako celku. Nakolik se v našem každodenním životě ve vztahu občanů ke společnosti, k sobě samým i k hodnotám již prosazují náročné normy socialistického morálního kodexu, natolik se stává mravní výchova snažší a radostnější. Tam, kde instituce nebo organizace klade velké mravní nároky v podmínkách jistého morálního narušení okolního prostředí, rozpor mezi požadavky izolovaného jedince nebo izolovaného zařízení a morální praxí širšího oko-

lí každodenně znehodnocuje morálně výchovné záměry a může někdy vyústit až v projevu dvojí tváře — jedinec je jiný v mikropodmínkách instituce nebo organizace a jiný ve zbývajících životních situacích.

Mravní výchova mládeže i dospělých v naší společnosti je proto záležitostí společnosti v celé šíři. Vytvářet všude situaci, ve které jsou základní normy socialistického morálního kodexu nejenom známy, ale i respektovány, je základní podmínkou toho, abychom z prostředí učinili prostředí výchovné, aby se prostředí stalo skutečně pozitivním výchovným činitelem. Intencionální mravní výchova v institucích a organizacích bude vždy v předstihu, v tom je její anticipační úloha v rozvoji společnosti. Prostor však s ní nemůže být v hlubokém rozporu, musí všemi prostředky postupně naplňovat tyto normy a zabezpečit veřejným míněním (u mravních norem) a postihem (u norem právních) jejich uplatnění.

Z předcházejícího rozboru vyplynulo, jak široká je paleta prostředků, kterými zabezpečujeme dlouhodobé, soustavné a cílevědomé morální formování občanů v naší společnosti. V tomto procesu hraje významnou úlohu vědecké poznávání a vědecká práce, umělecké poznávání a umělecká činnost, pracovní činnost jedince, jeho tělovýchovná činnost a sport. Významná úloha připadá prostředí, ve kterém se výchova koná a ve kterém jedinec žije, které svými vlivy může posílit a urychlit, anebo naopak oslabit a zpomalit naše snahy, naše úsilí o socialistický morální profil, o socialistické morální přesvědčení a o socialistické morální chování každého jedince.

ПОНИМАНИЕ МРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье на основе историко-сравнительного и логического анализа исследуются цели нравственного воспитания, его структура и средства. Автор критически оценивает развитие нравственного воспитания в античном мире, в средневековье и в современной буржуазной педагогике и открывает качественно новые черты нравственного воспитания в социалистическом обществе, основанные на принципах марксизма-ленинизма. В статье классифицируются цели нравственного воспитания с точки зрения содержания (воспитание основных нравственных качеств в соответствии с социалистическим моральным кодексом) и с процессуальной точки зрения.

Комплексный морально воспитательный процесс автор делит на основные составные части и анализирует воспитание в духе социалистического патриотизма и интернационализма, в духе гуманизма, ответственного отношения к труду, к материальным и культурным ценностям, к нормам социалистического сожительства и морально волевых качеств. Моральное воспитание осуществляется при посредничестве целого комплекса средств: к ним относятся научное и художественное познание действительности и деятельности, затем трудовой деятельности, физической и спортивной, а также воспитательное влияние окружающей среды, в которой живёт человек. Только единое и интегрированное влияние всех этих средств гарантирует развитие позитивных результатов морального профиля отдельной личности.

DIE AUFFASSUNG DER MORALISCHEN IN DER SOZIALISTISCHEN GESELLSCHAFT

Der Artikel untersucht auf Grund der historisch-vergleichenden und logischen Analyse die Ziele der moralischen Erziehung, ihre Struktur und Mittel. Kritisch schätzt er die Entwicklung dieser Erziehung in der Antike, im Mittelalter und in der neuzeitlichen bürgerlichen Pädagogik und enthüllt die kvantitativ neuen, auf den Prinzipien des Marxismus-Leninismus gegründeten Hauptzüge der moralischen Erziehung in der sozialistischen Gessellschaft. Er klassifiziert die Ziele der moralischen Erziehung sowohl vom Inhaltsstandpunkt (Erziehung positiver sittlicher Qualitäten im Einklang mit dem sozialistischen Moralkodex), als auch vom Prozesstandpunkt (Erziehung moralischer Ansichten, Überzeugungen und Formen des Verhaltens).

Den komplexen moralerzieherischen Prozess gliedert er in einzelne Bestandteile: Erziehung im Geiste des sozialistischen Patriotismus und Internationalismus, Erziehung im Geiste des sozialistischen Humanismus, Erziehung verantwortlicher Beziehungen zur Arbeit, zu materiellen und kulturellen Werten, sowie zu den Normen des sozialistischen Zusammenlebens und Erziehung der Moral- und Willenseigenschaften. Zur Realisierung dieser Erziehung dient eine ganze Gruppe von Mitteln: wissenschaftliche und künstlerische Tätigkeiten, Arbeit, Körperkultur und Sport, sowie der Einfluss der Umwelt, in welcher der Mensch lebt. Nur das einheitliche und integrierte Wirken aller dieser Mittel bietet Gewähr, dass die Ergebnisse im Moralprofil des Einzelnen positiv sein werden.